Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

ХӨЙНҮ БЕЛЕТКЭЭР ДЭЭШ

Өвүр районда «Кызыл тук» совхозтуң Ак-Чыраада Владимир Шожайга удурткан сигенчилер бо хүннерге чедир 500 тонна хире сигенни белеткээш, пресстээн, Ооң 220 тонназын совхозтуң малчын бригадаларынче чүдүрүп чоруткан.

Буран-Хөл деп черде ажылдап турар бо сигенчилерниң эразындан Тодуй-оол Ооржак, Чазагай-оол Ооржак, Олег Чимит-Дамба, Илья Түлүш, Мерген Ооржак база Хаян-оол Тойдук олар бүгү ажылдарны 5 тракторлуг күүседип турарлар.

Ында үнген сигенниң курлавыры хөй. Ынчангаш механизаторлар улам хөй мал чемнин белеткээр дээш кызымак ажылдап турар.

Найгын-оол ДАМДЫН.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ЫР-САМЫ

О. Шыналның чону черле ындыг улус: кино, концерт дээнде мурнун былаажыр. Бо удаада база клуб шыгырт болду.

Бистиң найыралдыг кожавыс МАР-ның Улан-Батор хоорайындан «Морийн эрдэн» (тывалаарга «Ыдыктыг аът» дээн) бөлүүнүң артистери аалдап келген. Ук бөлүктү бистиң чаңгыс чер-чурттугларывыс: сураглыг сыгытчы Геннадий Тумат биле очулдурукчу Ай-оол Дүдүп олар бо удаада уткуп алган.

Оңгуктериниң күүседкен номер бүргүзүп чон диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле үдеп турду. Магаданчыг-ла чорду. Хат-каавры дег танцыларны, мыкаранчыг уйн аялгаларны болгаш ырларны сөс билбес-даа болзувусса, улуг таалал-биле көрүп, сонуургадывыс. Аңаа Хосбаяраның сыгыдын, Эрэнчинниң, Туналагтың, Даштың ырлаарын магададывыс. Бөлүктүң удуртукчузу Түменбаярның удуртулгазы-биле национал хылдыг хөгжүмге ойнай бөөрге, уярачыг-ла чорду.

Маадыр-оол ТҮЛҮШ.

(Материалдың гонорарын «Шынның» агар санынче шилчиттим).

ПЛЕНУМ БОЛГАН

Профэвилелдериниң Тыва республика чөвүлелиниң эвилеглиг III пленуму дүүн, ноябрь 1-де болуп эрткен. Ооң ажылынга профресчөвүлелдиң кежигүннери, адырлар аайы-биле рескомнарның хоорайда хостаткан профком даргалары кириштикен.

Аңгы медицинадан камгалал медицинаазынче шилчиишкин үезинде ажылчы чонуң кадыкшылын камгалаарының, аарыыр чорукту болдурбас болгаш эвээжедир талазы-биле байдалының дугайында илеткелди аңаа социал камгалал килдизиниң эргелекчизи **М. М. Монгуш** кыйган. Ол айтырыгны чугаалажып көөрүнге улус өөредилге болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң бүзүреттирген эмчизи **В. Б. Базыр**, машина тудуушкун заводунуң профком даргазы **Д. А. Попков**, РСФСР-ниң кадык камгалал ажылдакчыларының Тывада профвилел рескомунуң даргазы **Е. В. Черногривов**, Ак-Довурак АТБ-зиниң чолаачызы **А. С. Чымба**, профресчөвүлелдиң бүзүреттирген эмчизи **Н. М. Санчай**, республиканың юстиция министри **Ю. Т. Стал-оол** олар санал бергеннер.

Пленумга организастыг айтырыгны база чугаалашкан. Ч. С. Монгуштуң өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр альтериативтиг байдалга эртикен бадылаашкынга харылзаа ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы турган **Г. И. Насюрюнну** профэвилелдерниң Тыва республика чөвүлелиниң даргазының оралакчызынга соңгаан.

Республиканың ниитилел-политиктиг солуун

ШЫН

1925 чылда үнөзилеттинген

№ 186 (14686) 1991 чылдың ноябрь 2, суббота ● Садар өртээ 20 көп.

ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА ДҮҮШТҮР

(Компартияның республика организациязының моон соңгаргы ажыл-чорудулгазының дугайында айтырыга хамаарыштыр).

СЭКП-ниң, РСФСР-ниң Компартиязының ажыл-чорудулгазын түр соксаткан. Август хүннеринде каш санныг авантюристерниң ужурдурум чок хөделиишкиннериниң хараазы-биле бистиң күрүневистиң конститусучу нормаларын үрээриче халдаавнарның уржуундан миллион-миллион коммунистер нарың байдалда таварышкан. СЭКП кежигүннериниң хөй-ниитичи ажыл-чорудулгазын суд органнарының шиитпири чокка түр соксатканы хөй-хөй миллион совет кижилерниң хөй-ниити организацияларынга каттыжар болгаш ниитилелдиг база күрүнениң эрге-ажыы дээш ажыл-херекке киржир конститусучу эргелерин болгаш хоставгаларын хажыткаңы ол бооп турар. Бо таварылгада бүгү эрге-хоойлу болгаш политиктиг нормаларны херекке ап көрбээни ол. Эрге-хоойлу талазы-биле тускай эртемниглерниң санап турары-биле алырга, юридиктиг талазы-биле тус-тус кижилерниң хөйден чаяырып кылган үүлгедии дээш миллион-миллион кижилерге коллективтиг харыысалга онаарының айыылдыг үлегер-чижээн практикада ажыглап кииргени олдур. Ындыг-ла ырак эвестее (1991 чылдың сентябрь 5-те) ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок бешки Съездизинге хүлээп алган Кижиниң эргелериниң болгаш хоставгаларының Декларациязының 9 чүүлүнде «хамаатылар политиктиг партияларга, профессионал эвилелдерге болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларынга каттыжар, массалыг шимчээшкиннерге киржир эргелиг» деп айытканың маңаа холбаштыр чугаалаары артык авес боор. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 1991 чылдың август 29-тагы доктаалында (№ 2371-1) «хамаатыларны олариың үезидери база политиктиг партияларга болгаш шимчээшкиннерге хамаажыры дээш истеп-сүрер чорукту буруу шавары эргежок чугула» деп демделээн.

СЭКП-ниң чаартылгазын күрүне сүлчээзи ара үскен. Ол бодунуң ээлчеглиг съездизинге белеткенип, аңаа чаа Программаны чугаалажып көөрүн база хүлээп алырын төлевилеп турган. Аңаа киирип турган идеяларда, принциптерде, сорулгаларда амгы боттуг байдалдарны, чурттуң амыдыралының аңгы-аңгы талаларынга болуп турган чорудугларны барымдаалап көрген. Оларны боттандырары партияның бодунуң кризистен уштунуп үнериниге арганы бөөр, ниитиледдиг политиктиг, социал-экономиктиг кадык-чаагай апаарынга салдар чедирер турган.

Парлалгадан илереп турары-биле, коммунистерниң хөй кезиниң үнелеп көргенин ёзугаар алырга, М. С. Горбачевтуң партияның, ооң төп органының манаваанны Чиигине секретарының эргелүүлгезинден халажыр дугайында медеглели, партия комитеттериниң турар базын-балгадын ТК-ныы-биле катай хаап каапталарынга ооң чөпшээрежилгези, Төп Комитетти боду таразын дээн айтыышкыны, чер-черде партия организацияларынга боттарының салым-чолун боттары шиитпирлезини дээн тодаргай эвес, а харын-даа элдептиг саналы партияны политиктиг, организастыг база материалдыг бууражкының кезинге чедирген. Ынчангаш ам миллион-миллион коммунистер, он-он муң партия ажылдакчылары болгаш активчилер боттарының айтырыглары-биле, амыдыралывыс ол.

(Төнчүзү 2-ги арында).



ЧУРУКТА: Улут-Хем районда «Найырал» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының хоочун саанчылары (оң талада) Биче-оол Трапаан, Чудаан Самба олар аныяк хунажыннарны саап өөредип, планның даалгаларын ажыр күүседеннер. Оларның кайызы-даа ферманың мурнакчылары. Эрткен чылдарда бир саар инектен-не үш муң ажыг литр сүттүг саап алырын хүлээнмишаан, ону чедиишкинниг боттандырып келгеннер.

Биче-Уруг Трапаанны совхозтуң ажыл-ишчилери Тыва Республиканың улус депутадынга соңгаан. Бөдүүн саанчы соңгукчуларының чагыгларын күүседириниң улуг кичээнгейин салып турар.



ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчикте Чадаана хоорайның баш дүгү таарар черинің мастери Анай Сайын-Белековна Ооржак ажылынга бедик мергежилди чедип ап, эрткен беш чылдарның шалыпчы ажыл-ишчизинге санадып келген. Эрткен чайын аңаа бүдүргүлге чери «Он ийиги беш чылдың шалыпчызы» деп хөрек демдээн тывыскан.

Анай Сайын-Белековна он беш чылдың дургузунда ол мергежилдиң тергиинниге санадып, айлар, кварталдар санында бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Бодунуң мергежилгеге аныяктарны база өөредип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

САДИК «БЫТТЫГ»

Хоорайның бичии уруглар садиктеринде шураар быттар тыптып келген, бичии уруглар, кижизидикчи башкылар дээш ында ажылдап турар кижилер кодурлаан, садиктериң чамдыызын каш хонук иштинде хаап, санитарлыг арыглаашкынны чорудар ужурга таварышкан деп дамчыыр чугаа редакцияга келген. Дамчыыр чугаа — далай чалгыы. Ол тараза-тараза, улам-на хөөп, ынай-ла түүлден даг дег караны тывылдырып, кижилерниң сагыш-сеткилинге дүвүрээзинни үндүрүп болур. Ынчангаш бо дамчыыр чугааның үнген дөзүн хынаар деп, редакция шиитпирлээн.

Кызылдың № 30 садиги-биле харылзажып көөрге, ооң ажылдакчылары ындыг быттарның көзүлгенин бадыткааннар. Олла дораан санитарлыг арыглаашкынны чорудуп, быттарны чок кылган. Өске садикте (ооң дугаарын айтып бээрииден № 30 садиктиң ажылдакчылары ойталааннар) быттар база тывылганын чугаалааннар. Ол «чажыт» садиктиң дугаарын билип чадаштывыс. «Быттыг» садик «чажыт» болуп артып каан. Амыдыралывыста багай түүлдерни чажырар, бокту бажың иштинден үндүрбес дээр сеткилившей дамчыыр чугааларны тывылдырып кээривис ол.

Кызыл хоорайның санэпидстанциязының санитар килдизиниң эргелекчизи-биле харылзажырывыска, бичии уруглар садиктеринде быт-курт тывылганының дугайында медээ станциязының санитар килдизинге келбээн дишкен. Быт тывылган дээш бичии уруглар садиктерин хаап көрбээн бис, а хирлиг болганы дээш хаап турган бис деп, эргелекчи дыннаткан.

Бистиң корр.).

Чидиг айтырыг

ПЕНСИОНЕРЛЕР БОЛГАШ МАГАЗИН

Эразинде Нарын суурда бо хүннерде 3 муң ажыг чурттакчы бар. Ында пенсионерлер болгаш инвалидтер 156 кижи. Оларның хөй кезии көдээде каш санныг мадыын болгаш уругларының, доргүл-төрелдериниң тургузуп каан өшкү-хоюн кадарып турарлар.

Редакцияның ажылдакчызы Нарын суурга командировкалап чораан, суурнуң идепкейлиг херээженнериниң бирээзи, хоочун башкы Бичии-Уруг Очур-ооловна Кыргыска баштатқан кезек пенсионерлерге ужурашкан.

Өртектер өзүлдеви болгаш аъш-чемниң чедишпези, садып алыы дег чиик эртектиг идик-хептиң тывылбазы пенсионерлерге болгаш инвалидтерге улам берге байдалдарны тургускан. Оон кадында 60, 70, 80 жар үезинде кырган улус кайыын хөй акша-төгерик тып, чүнү садып алырыл деп айтырыгны бодап кээрге-ле берге.

Ам оларның чугаазының чамдыызын мында киирдим.

Сангаа Бумбуруу Кенденовна — Чаңгыс-Дыта хууда каш инээн кадарып олурар пенсионер, Маадыр-ие.

— Көдээже үнүп мал тутпас болза, черле бо ажы-төлдү канчап азыраар боор дээш, көжүп чоруткаш, өг тип алдым. Автолавка колдуунда-ла малчын аалдарга баар. А хуу малдыг азы пенсионер улуска шоолуг келбес-тир. Суурдан аъшчем садып алыр дээш келирге, чүден артык бергедир. Магазинге бичии аъшчем, мүнге-каар, чигир, үс келирге, кижи оңу садып алыр дээр ужур-даа чок. Бүгү чүвени чүгээр күштүг, шыырак улус алыр мындыг апарды. Оода чадаарда, Эразинден кээп турар хлебти безин күштүг кижи садып алыр. Аңаа четпээн кижиниң кара шорузу, хлебтиң дараазында хүн келирин маңаар. А арага аймаа келирге, оңу чүгле күштүг, шыырак кижилер азы аныяктар садып алыр.

Ынчангаш бистиң суурга Эразинде ышкаш, пенсионерлер садыын ажыдар болза эки.

Серен-Хаяды Айыжыевна Сангаа — Качыкта чурттап турар пенсионер-малчын, Маадыр-ие.

— Аалывыс суурдан талыгырда турар. Чем садып алыр дээш суурга кээрге, чүзү-даа чедишпес-тир. «Үргүлчү» эзлчегге баскылажып турбайн, дүрген «кызыл-дустай» бээр болза болар» деп турар кижилергедаа таварыштым.

Урбан Хуужанович Чооду—инвалид.

— Бажында уругларым, кадайым бар. Чамдыкта оолдарым чокта хлебке-даа, саткан бичии аъш-чемге-даа четпес-тир мен. Биске норма ёзугаар садыглажып алыр өске магазин болза эки. 2-3 ай болгаш-ла дөрт кижиге-ле бир калбак шайны үлеп садып турар-дыр. Чедишпес. Сүттү база бичии садар-даа болза, бүдүн суурнуң чонунга чүү-даа болбас.

Бичии-Уруг Кыргыс.

— Чеже мынчап хилинчектенип кээр бис. Суурга пенсионерлер магазинди ажыдар дугайында айтырыгны шагда-ла тургускан бис. Амга чедир оңу күүседир күзелдиг кижи чок. Эразинде пенсионерлер магазинни ажыттынган, оон садыглап алыңар дээр-дир. Аңаа бистиң суурдан каш-даа кижи чораан. Кымга-даа, чүнү-даа сатпас болган. Чүге дизе ол магазин чүгле район төвүнүң пенсионерлеринге болгаш инвалидтеринге садыглаар. Чаңгыс таакпы-даа, борбак чүүрга-даа садып алыр дээш чадашкан мен. Чаңгыс арга— Нарынга ындыг магазин чугула.

Ол ужуражылгага келгеннерниң хөй кезииниң чугаазының кол утказы ам билдингир боор—Нарын суурга пенсионерлерге тускай магазинни азы улуг эвес буфетти ажыдары.

Маңаа хамаарыштыр **«Нарын» совхозтуң профком даргазы**, база-ла чоокку үеде пенсиялаар **Доржу Ланаевич Чыргал-оолдуң** чугаазын база киирип көрээлиңер.

— Биске Моң дарга (Кисин Александрович, Эрзин райкүүскомунуң даргазы) чоокта кээп чораан. Пенсионерлер магазинин ажыдар дугайында чугааны кылган бис. Шиитпирни хүлээп алгаш, райкүүском райпога даалга бээрге, Нарын көдээ Соведи хүлээп алган турган. Ындыг-даа болза район төвүнде пенсионерлерге ажыткан магазин бүгү пенсионерлерни хире-шаа-биле хандырар ужурлуг деп биске дыннаткан турган чүве. Аңаа баарда, бистиң көдээ Советтен бижик кылдырып алыр турган дийин. Ындыг бижик чок турганындан Эразинде ол магазин садыг кылбайн турганы ол-дур.

Доржу Ланаевичиниң чугаазы-биле алырга, Эразин райпозунуң баштаар черининң даргазы Совет Иргитович Амбар садыгжыны ботарыңар оон тыпкаш, акша-шалыңын, бараан сөөртүүн совхоз хандырарын деп бодунун саналын киирген. А пенсионерлерге бараанны немей чорударын райпо хандырар.

А чогум Нарын суурда улуг эвес магазин кылып болур черлер бар. Мынчап кээрде, кол чүүл суурдан садыгжыны тып алыры (садыгжылар бар) болгаш ону шалың-биле совхозтан хандырары болуп турар. Айтырыгның кол моондаа ол.

Совхоз бодунуң талазындан пенсионерлерге тодаргай дузаны база көргүзүп турар дээрзин айтыр апаар. Чижээлээрге, колхоз-совхоз тургузуушкунунга идепкейлиг киржип чорааны дээш Арагат Кыргыска, Шожунчаа Баңчыкка, Кадии Балганга болгаш оон-даа өскелерге одаар ыяшты, хөмүрнү, дүштеки чемни чартык өртек-биле азы халаска берип турар. Ажыл-агыйның бодунуң талазындан база бергедээшкиннер, шиитпирлеттинмейин турар айтырыглар эвээш эвес. Совхоз чоокка чедир 31 муң хойлуг турган болза, ам ында 23 муң 800 баш шээр мал артқан. Профком даргазының чугаазы-биле алыр болза, совхоз чүгле «аксыңга өй» сан-хөөлүг.

— Суурнуң магазининге хүнде 1500 хлеб киирерге четпес. Чедиштирер болза 1800 херек. Ам ийи хүн куруг болдум—деп, бир кижи чугаа аразында хомудалын илеретти.

Мындыг таварылгада мынчаар кылзынарза кандыгыл, нарынчылар. Суурда пенсионерлер болгаш инвалидтер эвээш эвес-тир. Магазин кыдыр дериң ап болур бажыңнар бар-дыр. Совхозта бараан сөөртүп ап болур машиналар база-ла четтир. Бо чүүлдерни ажыглап болур. А садыгжының шалыкының дугайында чугаа мооң мурнунда-даа көдүртүнүп турган төлээде, бир эвес райпо оңу төлеп шыдавас болганда, чаңгыс садыгжының шалыңын «Нарын» совхоз черле төлеп шыдавас болганы ол бе? Ол бир арга. Ийинде, суурда столовая чанында кондитер цеги бардыр. Суурнуң чонга садар бараанын эккелген соонда, пенсионерлерге садар бараанны, аъш-чемни авгылаашкын, аңаа садар аргазы чок болганы ол бе? Оңу аңаа садыглаанны дээш садыгжыга хире-шаа-биле төлевирини кылыр болза, совхозка-даа чиик эвес бе азы «Нарын» совхоз боттарының-на хоочун кижилериниге дуза кадып албас кылдыр хоозурай бергени ол-ла бе?

Пенсионерлер-биле ужурашкаш, Виктор КАРАСАЛ бижээн.

ЧУРТТА НОЯБРЬ БАЙЫРЛАЛДАРЫ...?

МОСКВА, ноябрь 1. (СЭТА-ның корр. Юрий Вдовин, Людмила Ермакова, Андрей Паларин). Бистиң чуртувуска 73 чыл дургузунда шериг парадтары, байырымнат каас чыскаалдар-биле аяннаг кылдыр демдеглеп турган ийи байырлал хүнү ам канчаар эртерил? Чаяччаан «ноябрь» байырлалдары күш-ажылчы коллективтериниң удуртулгазының таарыштыр көргени-биле дыштанныр хүннер боон болур. Ол дугайында СЭТА-ның корреспондентизинге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң парлалга албанынга, дыннаткан болгаш будурүлгелериниң удуртукчуларының шиитпирлээни-биле ол хүннерни Чаа чыл будүзүнче шилчидип болурун немей айыткан.

Бо дугайында чоннуң шилип сонгаанкары чүнү чугаалап турары база солун болбайн. Ынчангаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ессиязындан каш бичии интервьюлар:

ССРЭ-ниң улус депутады Ким Ен Ун: «Ноябрь 7—ам дээрезинде ССРЭ Конституциязында база бистиң сагыш-сеткилдеривисте байырлал-ла болгай. Оон аңгыда ол чүгле бистиң чуртувустуң төөгүзүнде эвес, а харын XX чүс чылдың төөгүлүг улуг хүнү. Французтарның Бастилияны алганын, американнарның Хамзарышпас чорук хүнүн демдеглеп турары дег, бис ноябрь 7-ни база демдеглээр ужурлуг бис».

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кежигүнү Тальгат Шабанов: «Бо байырлады солуп каапгар боор деп болай-дыр мен, ынчалзажок ындыг дарый, бо чылда эвес аан. Хөй-хөй кижилер эки келир үеже чүткүлү-биле ол дээш амытының берген, оларның күзээни дег ындыг болгайн барганы дээш олар буруулуг эвес, канчалза-даа демдеглээр херек, кижи бүргүзү бодунуң аайы-биле, түс-түс республика, чер-чер Советтерниң, будүрүлгелериниң удуртукчуларының болгаан көргени-биле болур апаар. Мен бодаарымга, митингилеп турган херээ чок, чүге дээрге кандыг-даа чыыш чыырга, аңаа удурланыышкыны база тыпты бээр болгай».

Коллективтерде хөөннер, күзелдер шуут аңгы-аңгы. Чижээ, Костромада Компартияның көк баштыг хоочуннары ноябрь 7-де СЭКП-ниң ооң мурнундагы хоорай организациязының кызыл тугунуң адаа-биле хоорайның төп кудумчузун таварты Ленининиң турасказаанынче эртерин шиитпирлээн. Чыскаал эрттирериниң организастыг комитеди лозуңнар сыгавас бодалдыг. Ынчалзажок мындыг чүве баш удур илдең: чыскаалга келирлерниң хөй кезии рынок экономиказынга удур, «ядыыларны улам ядарадып, байларны улам байдыдып турар» ССРЭ биле РСФСР президентилериниң хөделиишкиннерин буруу шаап турарлар.

Вологдада улус депутаттарының область Совединиң дыңнатканы-биле, хоорайга митинг эрттирериниң чагыын чүгле чаңгыс «Вологданың коммунистер эвилели» киирген.

Чыскаалдарга киржириниң белеининиң дугайын Душанбениң, Полтаваның, Санкт-Петербургтуң болгаш өске-даа хоорайларның чурттакчылары медеглээн.

Москваның эрге-чагыргаларында Октябрь байырлалынга хамаарыштыр бодалы өске-даа болза, найысыдал байырлалдарга белеткенип турар. Кызыл шөлге байырлал чыскаалын ол хүн эрттирерин мэрияже (хоорай чагыргазынче) чагыг киирген «Москваның ажылчыннар чөвүлели» планнап турар. Оларның кыйгызын хоорайның база областың элээн каш хөй-ниити каттыжыышкыннары деткээн. Оларның аразында ажылчы чоннарның каттышкан фронтузу, «Херээженнер социализм дээш» база өскелер-даа, Оргкомитетче чурттуң хөй-хөй өске девискээрлеринден хүн бүрүде долган кээп, Октябрь манифестациязын деткип туралын илергейлеп турарлар.

Билдинмес солдаттың хөөрүнге база Мавзолейге бооп-дак чечектерни найысыладың дайын хоочуннары салыр. Дайын хоочуннарының Москва комитеди байырлал будүзүнде Ленининиң музейинге «Октябрь революциязының дугайында «шынның чугаа» деп ужуражылганы эрттирер.

Ооң-биле чергелештир Москваның демократтыг күштер коалициязы Октябрь революциязының ооң «дужүметсит мөге» чок хажыдал митингизинче кыйгырган. Ол коалицияда Россияның демократтыг партиязы, Конституция-демократтыг партия, «Россияжы демократтыг партия» деп Москва ассоциациязы болгаш өскелер-даа бар. Митинг соонда Москваның база бүгү Русьтуң патриархы Алексей ийиниң сагыды-биле крестилиг баазын эрткеш, мөргүл кылыр.

МАШИНАЛАРНЫ МЫНЧААР ХУВААГАН

РСФСР-ниң КП-зиниң Тыва рескомунуң автотранспорт аймаан түр үеде дамчыткаңынга хамаарыштыр Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын парлаан бис. Ооң-биле холбаштыр номчукчулар айтырып, чогум кайы организацияларга кандыг машиналарны, каштыг бергенин элээн делгереңгей таныштырарын дилеп турарлар.

Аңаа харыы кылдыр ук доктаалдың капсырылгаларында кирген хуваалданы элээн тодаргай көргүстүвүс.

Тыва Республиканың Дээди Совединнге дамчыткан машиналар мындыг: Газ-1402 (Чайка)—1, Газ-3102—4, Газ-2410—4, Уаз-31512—5, Иж-2715—1, Саз Г-53—1.

Партия райкомнарынга турган машиналарны ол черде улус депутаттарының район Советтеринге ол хевээр дамчыткан. Ол ёзугаар Кызыл, Каа-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Таңды, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Өвүр, Монгун-Тайга, Бии-Хем болгаш Тожу районнар ийи-ийи машиналар алгылаан, Кызыл хооркүүскомдан өске артканнары үш-үштү, а Кызыл хоорай—дөрттү алган.

Доктаалдың үшкү капсырылгазын ёзугаар машиналарны хуваагаңы мындыг: Тываның Аныяктар ассоциациязын (Уаз-469Б), Сүт-Хөл райкүүскомунуң ИХК-ниң КАИ салбыры (Газ-3102), Тыва Республиканың Чонну ажыл-агыйга хаара тудар талазы-биле күрүне комитеди (Уаз-31512), Тыва Республиканың Күрүненин эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди (Газ-2410), Кызылда күрүненин педагогика институду (Уаз-31512), «Оргаадай» биче бүдүргүлге (Уаз-452), Тыва Республиканың Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агыйы (Паз-672, № 3 школаже өөреникчилер чедиреринге), Тыва Республиканың Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери (Газ-3102), «Сибирь дугуржулгазы» ассоциацияның төлээ чери (Газ-3102), «Деткимче» солуннуң редакциязы (Уаз-469), Тываның хөөжүм-шии театры (Паз-3205), Тываның электри четкилери (Уаз-469), дашгыны экономиктиг ажыл-чорудулга талазы-биле боторугла-чарыгларлыг эргелер (Газ-2410), улус депутаттарының Шамбалыг көдээ Соведи (Уаз-31512), дүлей уруглар школа-интернады (РАФ).

Тараа турда, тодуг

СОВХОЗТАР БЕРБЕСТЭЭН БЕ?

Республиканың чурттакчы чонунуң аъш-чем продуктулары-биле хандырылгазын чогумчударының соңгаарладып болбас хемчеглерин республиканың совет болгаш ажыл-агый активиниң чөвүлел хуралынга октябрь 12-де хүлээп алган. Соңгаарладып болбас хемчеглер дээрге — албан боттандырып чорудар ажылдар боор-даа болза, оларның бирээзи херек кырында күүсеттинмейн келген. Өске республикалар, крайлар, областардан аъш-чем аймаа садып алырындан аңгыда, күрүнеге аъш-чем үндүрүүнге 20000 тонна тарааны ноябрь 1-ге чедир албан дужааган турарын соңгаарладып болбас хемчеглерде сизалап айыткан. Ону күүседип болурунуң аргазы-даа бистиң республикада бар. Бо чылын совхозтар, колхозтар 100.000 тонна ажыг тарааны ажаап алган. Соңгаарладып болбас хемчеглерни хүлээп алырын райкүүскомнар, кожээ Советтер даргалары, совхозтарның директорлары, колхозтарның даргалары деткип, хол көдүрүп бадылаан-даа болза, олар чүге тараа дужаарын организаставайн турарыл?

Бо чылдың октябрь 27-ниң хүнүнүң байдалы-биле алырга, аъш-чем үндүрүүнге республиканың совхозтары, колхозтары 12933 тонна тарааны, 2122 тоннаны девискээр чагыының дужааган боол турар. Ноябрь 1-ге чедир 20000 тонна тарааны совхозтар, колхозтар аъш-чем үндүрүүнге дужаап шыдавас деп Кызылда тараа хүлээп алыр пунктунуң ажылдакчылары санап турар. Октябрь 17-ден 27-ге чедир 10 хонук иштинде аъш-чем үндүрүүнге 500-ле тонна бичии ажыг тарааны дужааган. Тараа дужаарының темпизи ол хире оожум турда, сөөлгү 2-3 хонук иштинде 7 муң тонна хире тарааны кандап дужаап четтигиптер деп. Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларындан чүгле «Совет Тыва» совхоз, Таңды районнуң совхозтарындан чүгле «Революцияның чалбыыжы» тараа дужаар планын күүсеткен. Таңды, Каа-Хем дээрге республиканың тараалаң дээн районнары-дыр эвеспе. А. Кызыл район аъш-чем үндүрүүнге октябрь 27-ге чедир чаңгыс-даа тонна тараа дужаавааан.

Амгы үеде республикада дүжүт ажаалдазы бүрүнү-биле доозулган. Ажаап алдынган тарааның барык шуптузу совхозтарның шаңнарында, аймаарларында чыттышаан. Совхозтар күрүнеге тараа дужаар планын күүседиринче чүге далашпайн турарыл? Ооң дугайында республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң чер ажыл-агыйының адырларын хөгжүдериниң талазы-биле килдистен айтырарывыска, тараа дужаалдазының оожум чорул турарының кол чылдагааны — тарааны күрүнеге садарының өртээниң хөлүн эрттир чиик болганы деп тайылбырны бердилер. Күрүнеге 1 килограмм тарааны дужаарга, 30 көпеек өртектиг боор чүве эвеспе он. Ооң ыңай бензин чок, машина-балгат чедишпес дээш, чылдагааннар-ла хөй боол турар. Тараа дужаалдазы колдуунда ыйыдыышкын-биле чорул келген. Кызыл райондан сүг болза тарааны октябрьның сөөлгү хүннеринде дужаап эгелээн. Колдуунда «Шамбалыг» совхоз дужаап турар.

Районнарның чамдык совхозтарында тараа изип чыдар деп медээлер редакцияга келгилээн. «Шын» солун акша-төгерик, кывар-чаар материалдар талазы-биле кызагдалдыг байдалда турар болгаш, ооң корреспондентилери тараа шаңнарынга чедер арга чок болган. Тарааның шыңнарынга хамаарыштыр медээлерни республиканың Агроүлетпүр эвилелинден сонуургаарывыска, ажаап алдынган тарааның шыңнары кандыгыл, ону кайы ажыл-агыйга канчаар арыглап, кургадып турарының дугайында медээлер мында чок болду. Октябрьның сөөлгү хүннеринде республиканың девискээринге хар, чаъс чагган. Совхозтарның, колхозтарның шаңнары колдуунда кыры ажык болгай. Тараа чаъс, харга бастырып, изий бербээн бе дээрзи билдинмес.

Келир чылын чүгле хлеб бижырып чииринге Тывага 40 муң тонна далган херек. Ону алырда, аъш-чем үндүрүүнге 25 муң тонна тарааны дужаары албан. А бо хүннерге чедир республика ниитизи-биле 15 муң тонна ажыг тараа дужааган. Бир эвес аъш-чем үндүрүүнге тараа дужаавас болза, Россияның чазаа бистиң республиканы далган-тараа аймаа-биле хандырылгазын эвээжедип каапкып болур.

Совхозтарның, колхозтарның удуртукчуларының күрүнеге тараа садарының өртээ чиик деп турарында чептиг чүүлдер бар-ла ыйнаан. Ынчалза-даа тараа дужаарының планын күүсетпейн чыткаш, күрүнеден канчап дуза эрээр бис?.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

АЗИЯ ТӨВҮ ЫЛАП-ЛА ТЫВАДА БЕ?

География эртемнериниң кандидады Калгажык Шактаржиктиң бо чылдың октябрь 17-де үнген «Шын» солунда «Азия төвү кайдал?» деп чүүлүн номчааш, бодумнуң чамдык бодалдарымны илередикседим. Ол айтырыг кижи бүрүзүн сонуургатпас аргажок.

Азияның төвү Тывада. Кызыл хоорайда деп чоргаарланып чоруур бис. «Азия төвү» деп ат непте-рээн. Ындыг аттыг ансамбльдей эгелээш, «Азия төвү» деп бүгү-делегей чергелиг маргылдаа безин бар. Ол маргылдаага кайыын тура ат-сураглыг мөгелер кээп киржип турар.

Чүгле бистиң чуртувустан эвес, даштыкыдан безин келген аалчылар найысылалда тураскаал-демдекти көргеш, Азия диптиң төвү мында, Тывада Каа-Хем биле Бии-Хемниң каттышкан белдиринде, алдарлыг Улуг-Хемниң кыдыында чүве-дир деп магадап чанып турар-ла болгай.

К. Шактаржык ук чүүлүнде Улуг-Хем кыдыында турар «Азия төвү» деп тураскаал-демдек Азияның геометрлиг төвү эвес. Ону амдыгаа чедир кым-даа хемчээп, тодаратпаан. Азияның геометриялыг төвү Кара-Хаал, Черби, Дөгe. азы Сукпак суур чанында боол чадавас деп бижээн. Ооң алгаш көөрге, Азияның төвү чүү даа болза Тывада-ла хире. Бир эвес Кызылда эвес-даа болза, ооң ырак эвесте. Эртемденниң үстүнде адаан черлеринде болза, Тыва дөмей-ле Азияның төвү болур болгаш Улуг-Хем эриинде турар улуг тураскаал-демдек ана хевээр артар ужурлуг. «Азияның төвү» деп демдекти ооң бдулуг геометриялыг төвү болган черге база ылап-ла тургузар болгаш өскээртен келген, сонуургаан аалчыларга ону тайылбырлап, ынаар чедирип-даа болгай.

А бир эвес Азияның геометрлиг төвү Тывада эвес болза канчаарыл? Аңнывыс кызып, эпчок байдалга таваржы бербес бис бе? Ынчангаш, шынап-ла, эртемденниң санап турары ышкаш, амгы сайзыраңгай үеде нарын херекселдерниң дузазы-биле эрте дээре тодарадыры чугула. Ону кым дүргедедир, чүшкүрер ужурлугул?

Ооң ыңай К. Шактаржык география эртемнериниң кандидады Б. Н. Лиханов дээрзи 1945 чылда Кызылга, Улуг-Хем эриинге эрги гостиницаның херимиинин иштинге хоюглап каан даг породазы кара лабрадориттен кылган цилиндр хевирлиг чагыны көрген. Ол чагы читкен деп турар. 1960 чылдарның эгезинде студент чоруур шаамда, Ленин кудумчузундан аткаар хемче талазынче ээора кудумчунуң бир бажын чанынга чавыс херим иштинге ындыг демдекти, ол-ла хире чагыны көөр кижи мен. Ол та канчап барган?

«Тыва чуртун Азия диптиң географтыг төвү деп адаарга барык частырыг түрбас. Чүге дээрге чер бөмбүрзээниң бойдузунуң барык бүгү хевирлери Тывада мөөннеттинген» деп, эртемден бүзүредип турар-дыр. А чоокта чаа «Правда» солунга (№ 243, 1991 ч. октябрь) ол солуннуң корреспондентизи В. Сапов «Россияның төвү кайда турул турарыл?» деп эгелиг бичии чүүлүнде Азияның төвү чүге Моолда дээнил?

Моон алгаш көөрге, бо айтырыг база маргылдаалыг эвес бе? В. Сапов Россияның географтыг төвүн Новосибирскиде Красный проспект биле М. Горький кудумчузунуң белдиринде деп бижээн. Эртемденнериниң санап турганы-биле алырга, Россия империязының географтыг төвү ылап-ла анаа турган-дыр.

А бистер «Азия төвү» кайда турарыл деп айтырыгны дүрген тодарадып алыры-биле кайнаар дилег киирер ужурлуг бис? Кайы черниң эртемденнери ону кылып болурул?

Шоома ДАРЖАЙ.

Солчурнуң ишчилери

МАЛ ЭМЧИЗИ

Ие төрээн арын-шырайындан көөрге, карактарында өөрүшкү, хүлүмзүрүглүг, алыс боду чиик, кашпагай эрни Бора-Шайның малчыннарының аразынга бо-ла көрүп болур силер. Ооң адын солчуржулар адавас, анаа-ла Сагаан башкының оглу дээр. Павел Сагаанович Куулар ескен-төрээн Солчурунга ортумак школаны дооскан соонда, кедээ ажыл-агый талазы-биле тускай ортумак эртемниг специалист болуп, совхозунга мал эмчизи бол ажылдай берген. Эрткен он беш чылдарның дургузунда ажыл-агыйга чедиишкиннер-даа турган, чедир кылбаан ажылдар, чидириглер-даа болгулаан. Павел бо бүгүнү көрүп, кылып, мактадып, чамдыкта частырыглар кылыпкаш азы удуртукчулар-биле маргыжыпкаш, бактадып-даа чораан. Ам ооң дуржулгазы бедээн, ажылының уг-шиин ханызы-биле билир.



Павел Куулар бо хүннерде Бора-Шай бригадазында он үш кодан хурагааның эмчизи хүлээлгезин кызымак күүседип турар. Бо нарын, харысалгалыг ажылга Павелди совхозтуң удуртулгазы, малчыннар боттары шилип алганында-даа ужур бар. Улуг хойга бодаарга, хураган аарыычал, ылаңгыя часкы, күскү үелерде эмчиниң ажылы кадарчылардан даа-дээредээр чай чок.

Солчурнуң малчыннары чыл бүруде күрүнеге эвээш эвес эътти, сүттү, дүктү бата мал кежин дужаап турар. Бо чугула харысалгалыг ажылдарда Сагаан башкының оглунуң киирген үлүү бар дээрзин утпаалыңар.

ЧУРУКТАРДА: «Коммунизмче орук» совхозтуң мал эмчизи Павел Куулар; чолаачы М. М. Кара-Моңгуш.
Охемчик ОНДАРНЫҢ фотолары.

«КАВЗ»-НИҢ ЧОЛААЧЫЗЫ

Марчын-оол Мандарыйович Кара-Моңгушту Өвүрде таныывас кижи чок деп болур. Ол «Коммунизмче орук» совхозтуң хоочун чолаачыларының бирээзи. Ооң ажылдаан стажын көөр болза, ам 25 чыл ажып турар. Бо үениң дургузунда ооң чолаачылап эрткен оруун хемчээри безин белен эвес. Бора-Шайның, Улаатайның, Шивилигниң база ажыл-агыйның кижи белен четпес ырак-узак чайлагларын та чеже катап эргээн чүве. Марчын-оол Мандарыйович чүгле Өвүрнү эвес, харын Тыва иштинге эргивээн чери чок чолаачы-дыр. Ол чылдың кандыг-даа үезинде Кызыл кирип, совхозтуң даалгазын күүседип азы Абакан, Шушенское чедип, анаа Солчурнуң болгаш районнуң өске-даа суурларындан чораан туристерни, аян-чоруктаар путевка-биле совхозтан шаңнаткан ажылчыннарны, мурнакчыларны чежезин чедирбээн дээр!



Дээди мергежилдиг чолаачызы М. М. Кара-Моңгуш совхозта «КАВЗ-685» маркалыг кара чаңгыс автобусту сөөлгү чылдарда дыка ур мунуп, ооң техниктиг байдалынче улуг кичээнгейни угландырып келген.

— Марчын-оолдуң автобузу кайда барды, чедиртип алыр-дыр ийин—дээн малчыннарны Солчурга бо-ла көрүп болур.

Марчын-оол Мандарыйович чүгле чолаачы эвес, харын Өвүрнүң салым-чаяанныг артистериниң бирээзи кижи чораан. Ол Тыва Республикада алдаржаан «Буланныгның эдискизи» деп сураглыг ансамбльдиң (удуртукчузу Валерий Моңгуш) доктаамал киржикчизи. Каргыраа, сыгытты салгаш, улаштыр ылай бээрге. Солчур биле Кызыл аразында төнмес-батпас шыланчыг оруунуң эрткени билдинмес.

Чоруур чогул, оруун узун болзун, Марчын-оол Мандарыйович!

ЧОННУҢ ЭРГЕ-АЖЫКЫНГА ДҮҮШТҮР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ралчы · ажыл-херектери-биле шак ындыг ужуру билдинмес хөделиишкиннериниң кавынында киирген.

СЭКП — политиктиг организация, ооң Уставы ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунда бүрүткеттинген. Ол бодунуң салым-чолун тодарадырда, съезд дугайын чугаалаваска, оода чадаарда ТК-ның Пленумун чыылдырар турган. Ынчаар кылбааны миллион-миллион партия кежигүннерин кайгаткан. Бо таварылгада СЭКП-ниң Уставын, ооң иштики амыдыралының нормаларын база чурумун шуут-ла херекке албайн барган.

Кандыг-даа суд чокка СЭКП-ниң өнчү-хөреңгизин үлежип, хавырып эгелээн. Өнчү дугайында ССРЭ-ниң база РСФСР-ниң хоойлулары, ол талазы-биле өске-даа нормативтиг күрүне актылары бар турзажок, ол бүгүнү кылган. Ажыл-чорудулгазын **чүгле тур соксаткан** политиктиг партияның, өске-даа хөй-ниити каттыжыышкыннарының өнчү-хөреңгизин үлежирин база хавырарын хоойлу чөпшээревейн турар. Ындыг айтырыгларны суд, чүгле суд шиитпирлээр. «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының өнчү-хөреңгизиниң дугайында» ССРЭ Президентизиниң 1991 чылдың август 24-те хүлээп алганы Чарлыы СЭКП-ниң өнчү-хөреңгизиниң күрүне өнчүзүнче шилчиирин көөр бейн турар. Компартияның өнчү-хөреңгизин ажыглаарының айтырыглары өнчү база хөй-ниити каттыжыышкыннарының дугайында ССРЭ-ниң болгаш республикаларның хоойлуларынга шыңгыы дүүштүр шиитпирлеттинер ужурлуг деп ол Чарлыкта демдеглээн. Ол хоойлулар болгаш чарлыктар каржызы-биле хажытынганы коңчуг хараадаңчыг. Ону чогум-на ындыг янзылыг кылып турар деп чүвени чиизэн бистиң республиканың партия организациязының эргезинге турган СЭКП-ниң өнчү-хөреңгизин канчаар аажылап, хоойлу-дүрүм сагывайн турарындан көрүп болур. Ону суд чуруму чокка күрүне болгаш өске-даа организацияларга дамчыдып берип турар. Маңаа хамаарыштыр улус депутаттарының бөлүү Тыва Республиканың Дээди Совединиң оңгу сессиязынга 1991 чылдың октябрь 4-те медеглел кылган. Ону парлалгага үндүрген. Моон-биле холбаштыр Россияның Президентизиниң администрациязының удуртукчузу Ю. Петровтуң «партияның өнчү-хөреңгизин канчаар-даа үлээр дугайында чугаа амгы үеде турбас ужурлуг» дээн сөстерин («Аргументы и факты» солун, № 40, 1991 чылдың октябрь) маңаа киирери артык эвес. Коммунистер кандыг-даа айтырыгга чептиг, эрге-хоойлуга үндезилеңген болуру дээш туржуп келген, а ам болза эрге хоойлулуг күрүне дугайында чугаалап турувуста, ол улам чугула.

Коммунистерге эң кол чугула айтырыг — ол дээрге республиканың партия организациязының моон соңгааргы салым-чолу. Ооң хүрээлелинде бөгүнде 13 муң ажыг кижи бар. Оларның кол кежизи социал-политиктиг база күш-ажыл талазы-биле идепкейлиг кижилер. Олар күш-ажылы-биле республиканың хөгжүлдезинге эвээш эвес үлүү кылып келген. Оларны кым-даа чемелеп, ооң эрткеш, кандыг-бир чүвеге буруудадып шыдавас.

Бис бо хүннерде партияның ажыл-чорудулгазын тур соксатканынга дүвүрелди, удурланыышкынны илереткен, ооң тус-тус организацияларының моон соңгаар ажыл-чорудулгазының дугайында саналдарны киирген коммунистерниң-даа, кежигүн эвестерниң-даа чагааларын, негелде-дилеглерин ап турар бис.

Россияның чоон үзелдиг социалистиг уг-шиглиг күштерин каттыштырарының талазы-биле инициативачы бөлүктүң «Советская Россия» солунга 1991 чылдың октябрь 2-де парлаттынган кыйгырыын коммунистер, өске-даа эштер эскерип көрген боор, Ында «политиктиг идепкейлиг болгаш хөделиишкиннерге белениң илередип турар бүгү кижилерни хамааты чөпшээрежилгениң, чурттуң үй-балай чоруктан, буураашкындан тайбың, конституцчу арга-биле уштурунуң, бистиң бүгү амыдыралывысты ханы чаартырының · эрге-ажыы дээш каттыжарынче саналдап турар бис» деп айыткан. Медеглелде «боттуг идеяларның, чаагай сорулгаларның, эштежилгениң үндезининге каттышкан чаңгыс эп-сеткилдиглерниң күштүг партиязын» тургузарын саналдаан. «Ол Хосталганың, Шынның, Мөзүшынарның. Чөптүг чоруктуң партиязы болур. Партия кижини эң кол үнелиг чүүл деп хүлээп көөр. Шынчы ажыл-ишчи бүрүзү, россияжы бүрүзү оортан, ужур-дүрүм чок чоруктан, ажыл чок чоруктан, ялараплап түрегделден камгалалды, деткимчени ап болур».

Ол медеглел парлаттынган соонда, ону деткээн чагааларны, бижиктерни коммунистерден, кежигүн эвестерден эвээш эвести алган бис, чамдык черлерде ону деткииринин талазы-биле инициативачы бөлүктер безин тургустунгулаан.

Бо чылдың октябрь 26-27-де Москвага үстүнде адаттынган инициативачы бөлүктүң чыылдырганы тургузукчу конференция эрткен. Ооң ажылынга РСФСР-ниң 68 республика, край, областарының төлээлекчилери киришкен. Анаа бистиң республикадан үш кижи база киришкен.

Конференция Ажылчы чоннарның социалистиг партиязын тургускан (ол дугайында медээлер октябрь 28-тиң «Правдада», октябрь 31-деги «Шында» бар). Конференцияга чаа партияның Уставын, программныг медеглелин хүлээп алган. Оларны солуннарга парлаар боор.

Амгы үеде СЭКП-ниң, РСФСР-ниң КП-зының таварышканы нарын, тодаргай политиктиг байдалдарда мен болаарымга, коммунистер чаа тургустунуп келген Ажылчы чоннарның социалистиг партиязын кичээнгейге алыры күзенчиг. Черле онзалап айтыр апаар, республиканың коммунистери, өске кым-даа эвес, боттары баш миннип, тодараттынар ужурлуг деп чүве маргыш чок.

Бир эвес коммунистер республикага ол чаа партияның тус чер организациязын тургузар деп шиитпирлээр болза, мээң болап турарым-биле, ооң кол документилеринге бистиң республикавыстың тодаргай онзаланчак байдалдарын айтыр апаар хире. Бир эвес тургустунуп кээр чүве болза, социалистиг партияның тус чер организациязының ажыл-чорудулгазы Тыва Республиканың Конституциязының база ооң суверенитединиң дугайында Декларациязының чүүлдеринге үндезилеттинер ужурлуг. Ол республиканың хөгжүлдези ооң хөй националдыг чонунуң үндезин эрге-ажыктары дээш, ол эрге-ажыктарны камгалаары дээш ажылдаар апаар. Ол аңгы-аңгы нацияларның база бичее улустарның сырый каттыжылгазын быжыглаары, хамааты чөпшээрежилгези, оларның аразында найырал, билчилге дээш ажылдаар, ниитилел амыдыралының бүгү таларынга демократтыг чорудугларның хөгжүүрүнге. Декларацияда чарлаан кижиниң эргелерин база хосталгаларын сагыырынга салдар чедирер, чөптүг чорукту бадыткаар, кызамдалдыг амыдыралдыгларны, дуза, деткимче херек кижилерни камгалаар ужурлуг.

Мыйзыг сорулгалар дыка хөй хамааатыларны оларны боттандырарының киржикчилери кылдыр идепкейлиг каттыштырып, кыйгырып турар ышкаш, ындыг болганда чаа партияның республика организациязының социал баазазы элээн делгем дег, ол республиканың катап тургузулгазынга, чаартылгазынга, амгы бо бергедээшкиннерни ажып эртеринге чоннуң амыдырал байдалын бедидеринге идепкейлиг киржиринге ханы сонуургалдыг кижилерге даянып болур.

Канчаар-даа ап көөрге, чуртта болгаш республикада амгы өскерилген тодаргай байдалды боттуг барымдаалаары чугула. Бөгүнде удур туржуушкуннуң ажы чок, кижилерге амыдыралды экижидеринче угланган тодаргай, тургузукчу ажыл-херектер эргежок чугула. Кандыг-даа партияның кежигүннеринде амыдыралдың үндезин айтырыгларының талазы-биле боттарының туруштары, көрүүшкүнү бар болуру билдингир, ынчалзажок ол оларның чоннуң, ооң аңгы-аңгы бөлүктериниң үндезин эрге-ажыктары дээш өске организацияларның, шимчээшкиннериниң кежигүннери-биле сырый каты ажылдаарынга, күжениишкиннерин каттыштырарынга моондак болбас ужурлуг.

Мен болаарымга, бир эвес коммунистер Ажылчы чоннарның социалистиг партиязының тус черниң девискээр организациязын тургузар деп шиитпирлээр болза, ол болуну ажыктыг каттыштырыкчы ролюн күүседип, республиканың чонунуң амыдыралчы эрге-ажыктары дээш чаартынчы ниити шимчээшкинге бодунуң үлүүн киирер ийик.

Григорий ШИРШИН.

КИЧЭЭНГЕЙ ХЕРЕК

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының ийиги республика конференциязындан

«Кырганнар каяа-даа хүндүлүг...» Чоокка чедир ырлажып келгенивис бо одуругларга чүүлдежир хире уткалыг чугаалар конференцияга дыңналбады. Чаа үе — чаа ырлар дээр ийикпе. Хоочуннар чөвүлелиниң сөөлгү үш чылда кылган ажылының отчёдун ооң даргазы Т. Ч. Норбу «Бергени чурттап эртип тур бис» деп сөстер-биле эгелээн. Арыг-Үзүүнден 70 хоочунну ат салган кыйгырыы чөвүлелге келген, ооң кол утказы: 200 рубль ап тура, ооң кадында садыг-наймаада бараан чок үеде канчап чурттаарыл?

Хуралдың кол темазы база-ла ол болган дизе чептиг болур боор. Делегаттарның эки деп үнелээни илеткелде чөвүлелдиң кылып келген ажылын (ону доктаалда чүгээр деп санааның баш удур чугаалап каалы) черле ханы сайгарган. Чөвүлелдиң комиссиялары тус-тус хүлээлгелерин багай эвес күүседип келгениниден инвалидтерниң, кадыының база материалдыг байдалының кошкаачылаң амыдыралы берге хоочуннарны хайгааралга алган. «Калыкшыл» программазы шору күүсеттинип турар. Ындыг болбажок районнарны көөр болза, чамдык черлерде оларны ангы хүлээп алырын чурумчутпаан. Назылап кырганнар бажыңнарын районнарга, совхозтарга ажылдап болур арга турган-даа болза, ону боттандырбаан. Эм-биле хандырылга улам-на дорайтап бар чыдар.

Эң-не берге байдалдыг кижилерге бажыңнар бээрин чедип ап турар ынчалзажок Аал-чуртун Улуг дайынның киржикчилери, инвалид базын ээрен хөй кижи ам-даа оларга чедиммээн.

Хоочуннарга найысылалда үш магазинни, районнар төптеринде, чамдык улуг суурларда магазиннерни ажыткан, Ынчалза-даа...

— Магазинивис бар харын. Ынчалза-даа садар бараны чок-тур, райпо бербес. Чиигеткен бараннар садар талазы-биле Минчөвүлелдиң доктаады бар, ооң күүселдезин хынавас-тыр — деп, Өвүрден делегат А. Семис-оол чугаалады.

Ак-Довурактан төлээ анаа улашкан: «Магазинивисте бараан шоолуг эвес, ажылчын хандырылга килдизиниң ажылдакчыларының холунче нире бээр таварылгалар база бар хире».

Черле ынчаш ындыг магазиннерден, а олар чок черлерде анаа магазиннерден бараан садып алырының бергезин бистиң солуннуң ажылдакчылары Самагалдайга Нарынга база көрген. Барааның, аъш-чемниң ховаар болгу турарындан, улуг оочурлар, алгыш-кырыш болуп турар. «Сүмбер-Уладан» келген делегат Б. Сарыглар ажыы-биле мынча дээн: «Барааны чүгле шылаачылар алыр».

Чер-черлерге оола бар чүвени чеп чедиштирер талазы-биле шуут тодаргай ажылдаары негеттинип турары илдең. Доңуурукчу (морозильник) алыры-биле бир дугаар оочурга турар кижиге бир хүн магазинге (Кызылда) кирген деп. Ындыг херек-селдиң чаңгызы-даа «четпээни» база дүвүренчиг факт-тыр.

Хоочуннарның дузалал ажыл-агыйының талазы-биле чугаа конференцияга база болган, ол дээрге бедүүнү-биле чугаалаарга, улгады берген кижилерниң амыдыралының бир үндезини-дир. Сураглыг эки турачы Вера Чүлдүмовна Байлактың кодамында малы чүгле бодунуң өг-бүлезинге эвес, өске улуска база дузазын көргүзүп турар: ол 3 тонна эътти, 300 кг дүктү бо чылын дужааган. Ындыг чижектер эвээш эвес. Ынчалза-даа мал тудар чер ажылы кылыр дээн кижилерге дуза деткимче херек. Мал чеми тып алыры берге бичее техника чок.

— Дача участоктарынче баар автобус маршруттарын уздыр дугайында айтырыгны тургузуп-ла турар — сураг. А улус аар чүъктүг чадаг кылаштажып турар. Сад-огород ниитилелдеринге эң чугула бараннар садар ларёктар телефоннар тургузары дээн ышкаш айтырыглар база шиитпирлеттинмээн — деп, Кызыл чурттуг саалчыларның негеддезин делегат С. Дүнежек чугаалааш хоорккүүскомнуң төлээлери конференцияда олуруушпайн турарынга хомудаан.

Кооперативтер, бичии бүдүрүлгелер тургузуп, чоннуң херелдел бараанарын чандырдыпчаан ат-севин, аъш-чемин бүдүрериниң чугулазын санал берген эштер чугаалап турду. Чогум бо айтырыг чүге шимчевейн турарыл? Кол-ла чылдагааны — чиг эттиң, материалдарның тывылбазы. Пөс чокта канчап тон даараарыл, былгаар чокта идик кайын үлдуртунар чүве деп.

Рыночче шилчилгениң бо берге үезинде хоочуннарның социал камгалалы кошкак — конференцияга чугаалаан хөй-хөй саналдарның кол утказы ол болуп турары үстүнде демдеглелдерден билдинип турар. Делегат Р. Бегзиниң бо талазы-биле чугаазын зал чөпсүнүп уткуур болду: «Дүүн РСФСР-ниң улус депутаттарының Съездизинге Президентиниң чугаазын кичээнгейлиг дыңнадым. Халас чем, эрги хеп... Бистерге онаажыр чүве ола болур ирги бе?» А чогум Б. Ельциниин чугаалаан чүүлдерин маңаа канчы-даа бол киирээл (кандыг чүү болуруң амыдырал көргүзе бээр): «Бистер хамыктың мурнунда эң-не берге байдалда турар социал бөлүктерге дузалаар бис... Чурттакчы чоннуң социал талазы-биле камгалал чок бөлүктери херелдел рыногунга дорт чедиишкир болурунуң механизмнерин ажылдадыр. Мында хамыктың мурнунда акша дугаламчызындан барааның боду-биле дузалаарынче шилчииривиин, халас чем аъш-чем купоннарының, кошкак болгаш ядамыкка чиик өртектиг бараннарны чедип алыр арганы бээриниң дугайында болуп турар... Бистиң социал политикавыстың чаа сорулгазы — чурттакчы чоннуң эң чединмес кезектеринге, уругларга социал дузаламчының адрестээн системазын тургузары...»

Хоочуннар-биле чергелештир, аныяктарның, чаштарның социал камгалалының дугайын делегат Г. Ширшин саналынга чугаалаан. Хоочуннар республика мурнунда турар ниити сорулгаларны шиитпирлээринге киржир апаар, оларның эң чугулазы — аныяктарны кижизидери, оларны амыдырап-чурттаарынга өөредири...

Конференцияның делегаттарын дүвүрелип турар өске айтырыглар болза, чурттуң амгы байдалы хоочуннарның эрге-хоойлу талазы-биле камгалалы мораль-психологтуг байдалы болуп турарын саналдардан билдинип турду «Амыдыралды боттарывыс тургузуп келдивис. Экиин база шын чугаалаар херек. Эки үелер турган. Ам чыдыг таакпы безин чок. Байбаннап чүгле каартты баштарынга өйлежип турар. (В. Тамдын-оол); «Таптаашкын үезинин коммунистери дээш бисти көк-бестээн шуугакчылап бар», (Д. Дүктен-оол); «Кырганнарны бастып, мал маганывыс ооплап турар, шаглаадарга чугаалаарга, тоовас. (Б. Сарыглар); «Четен чыл иштинде чүнү-даа кылбаан силер дээрге хомуданчыг, шуптувус буруулуг бис бе? Ам ындыктыг чүве чок болтан-дыр». (А. Семис-оол).

Ажылын түр соксаткан партияга, ооң кежигүннериниң салым-чолунга хамаарыштыр бодалдарын Г. Ширшин чугаалаан болгаш ол дугайында солуннарга материал бээр деп турарын дыңнаткан.

Хоочуннар организациязы хөй-ниити каттыжыышкыннары ышкаш дөмей эргелерлиг, ынчалза-даа акша-хөреңги чок, диленчи хевирлиг апарган деп, конференцияның киржикчилери демдеглээн. Бо талазы-биле чүнү кылза экил дээрзин доктаалда айыткан. Ооң аңгыда, конгүг четпес чүүл — хоочуннарже чер-чер Советтери, күүскомнар кошкак сагыш салып турар дишкен. Социал хандырылга министерствозунга хомудал хөй болган Чалалгаларны тараткан түрбүже республиканың Дээди Совединиң, чазааның харысалгалыг төлээлери конференцияга келбээнин делегаттар хомудап чугаалааннар. Хуралга тургустунган бүгү-ле чугула айтырыгларны чазакка бижип киирер деп шиитпирлээн. Ниитилелдиң кырганнарынга хамаарылгазындан көрүп үнелээр бижир болгай.» Кырганнар каяа-даа хүндүлүг болур теңниң чогжулаары—ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң хамаарыжыры билдингир. Бир-ле дугаарында, оларже кичээнгей херек.

Александр ДЕМБИРЕЛЬ.

СЫЛДЫСТАР КӨРГҮЗҮҮ: ноябрь

Ноябрь дээрге чыл дургузунда чылдырып, соңгаарладып келген чүүлдерни боттандырарының айы. Чүү-даа чүве белен бүде бербес болгай, ынчангаш күженишкиннер үндүрер, чүткүлдүг болгаш шиитпирлиг болур ужурлуг силер, чүгле ынчан чогумчалыг түңнелдиг болур. Февраль 8-тен 15-ке чедир үеде, май болгаш август айларда төрүттүнген кижилерге бо ажыл дыка берге болур. Март 8-тен 15-ке чедир үеде болгаш июльда төрүттүнгеннерге аайлажыр. 6-9, 12-13, 16-22 болгаш 24-25 хүннерде орук-транспорт озал-ондаа улуг болур. 6-да чаа Ай үнер, 22-де ол долу болур.

ИНЕК
(21.3—20.4)

Ажыл-албан аайы-биле удуртукчулар-биле арадарда харылзаалар өскерлир — соң түңнелдери эки болур. Өг-бүлеңерге аас-дыл үне бээриинден 12—16 хүннерде чайлаңар, улуг өскерилгелер кылган херээ чок. Даргаларыңар-биле харылзааны база ынчаар тудуңар. Айның ортан үезинде ырак чер баар дээн сорулгаңар акша-херевги ужун күүсеттинмейн барып болур. 1-6 болгаш 25-28 хүннерде кылган ажылыңар бүдүнгүр болур. 6-18 хүннерде озал-ондактан кичээниңер. 1, 6-8, 11, 17, 25, 26, 30 хүннерде чедиишкинге ынанып болур силер. 4, 5, 9, 10, 12, 15, 18, 20, 21, 24, 28 хүннерде аайлашпас чадавас.

ПАР
(21.4—21.5).

Өг-бүлеңерге кескү өскерилгелер болур: чүгүла айтырыг шиитпирлеттинер чадавас. Уругларыңар ажыл-херектеринче кичээнгейиңер мөөнненер, оон башка ай төнчүзүнде хомудап болур силер. 18-22 хүннерде хөй эвес-даа болза, орулга киирип алыр силер. 10-20 хүннерде кылыктанмазын оралдажыңар. 1, 2, 7, 13, 17, 20, 23, 27, 28, 30 хүннерде аайлажыр, 6, 10, 14, 18, 19, 21, 25 хүннерде кызыткан-даа херек чок.

ТООЛАЙ
(22.5—21.6).

Ажылдап турар коллективиңерде айтырыглар дээрге баш ажар. 1-6, 25-30 хүннерде оларны шиитпирлеп шыдаар силер. Аал-оранда мөөнчелген айтырыгларны шиитпирлээри силерниң сагыңгыр-тывыңгыр чоруктуңардан хамааржыр. 2, 5, 7, 10, 13, 19, 27, 30 хүннерде чедиишкиннер кээп болур. 1, 4, 12, 16, 17, 23, 28 хүннерде аайлашпас чадавас.

УЛУ
(22.6—23.7).

Бүгү-ле чүүлдерге чедишкин кээриниң айы. Чамдык кижилерниң ынакшылы чогумчалыг болур, өскелерниң ажы-төлүнге хамаарышкан айтырыглары шиитпирлеттинер, ушкулери боттарының чогаадыкчы идеяларын боттандырар. 1-6 хүннерде сан-хөө байдалын эдип ап болуруну аргалары тургустунар. 11-13 хүннерде харын кылыктаныып болур. 1, 2, 6, 11, 13, 17, 20, 29, 30 хүннерде аас-кежиинге таваржып болур силер, 3, 5, 9, 14, 16, 18, 19, 24, 27 хүннерде херек бүтпезе, дыка хомудаваңар.

ЧЫЛАН
(24.7 — 23.8).

Бо айда силерниң эң кол орулгаңар — акша-төгерик айтырыын шиитпирлеп алыры, бир эвес эки-ле ажылдаар болзуңарза, ажырбас. Өг-бүле ажылында херектер-ле хөй. Үр эвес үеде орук чорааш, ынакшыл берип болур силер, ынчалзадаа оон салдынмас деп семээн херээңер чок, эрте бээр. 8-16 хүнде от айыылындан сестип чоруңар, ол ышкаш бистиг эт-херекселбиле чүве кылгаш, оваарымчалыг болуңар. Силерниң эң эки хүннериңер: 1-3, 5, 7, 13, 16, 25, а 8, 10, 14, 18, 19, 22 хүннерде нервиленип чадавас силер.

АЪТ
(24.8—23.9).

Бир эвес эки-ле хеделир болзуңарза, айның бирги чартында кыжын амыдыраар акша-төгерикти тып алыр силер. Кыска хуусаалыг чорупп тургаш, орулгалар тып алыр хире-дир силер. Медээлерни кичээнгейлиг хайгаараңар, силерге онза-чүгүла медээ эрте берип болур. 6-9 болгаш 24-5 хүннерде орукка оваарымчалыг чоруңар. 3, 5, 7, 10, 19, 30 хүннерде планнарыңар боттаныр. 1, 4, 6, 8, 12, 15, 16, 23, 25 хүннерде аайлашпайн барып болур.

ХОЙ
(24.9—23.10).

Эш-өөрүңерниң болгаш таныш-көрүштериңерниң дузазы-биле сан-хөө байдалыңарны экижидип алыр силер. 20-26 хүннерде харында акша-хереңнерни хөйнү чарып болур силер. Сорулгаңар чедип алыр дээш туруштуг, шиитпирлиг болуңар, байдалды контрольга туткаңы дээре. Өг-бүлеңерниң улуг назылыг кежигүннериңче кичээнгейиңер угландырыңар, ай төнчүзүнде оларның кадыкшылы баксырап болур. 8-16 хүннерде озал-ондак болбазын, оваарымчалыг болуңар. 1, 2, 7, 13, 17, 20, 23, 27, 28 хүннерде көстүп келген аргаларны ажыктыг ажыглаңар. 6, 10, 14, 18, 21, 25 хүннерде онза херектер планнаан ажыы эвээш боор.

САРБАШКЫН
(24.10—22.11).

Бодуңарның хууда акша-көпеек-биле холбашкан хуу айтырыыңарны шиитпирлээр үезер келген. Хөй-ле медээлерниң, дыңнадыгларның аразында силерге эргежок чүгүла медээ бар, ону бодамчалыг шилиг алыңар. Албан-дужаалдыг кижилерниң дузазын ап болурунар база чазагчок, 6-10 болгаш 13-15 хүннерде чүгүла үүле-херек бүдүрерийчүге дагашыңар, частырыглар үнүп кээп болур. Бүгү-ле чүгүла айтырыгларыңы 28-ке чедир шиитпирлеп алырын кызыдыңар, чүге дээрге декабрьда хамык чүве турумчуур. 1, 2, 9, 11, 16, 22, 25, 29, 30 хүннерде дидим бурунгаарлаңар, а 10, 12, 14, 18, 21, 24, 27 хүннерде «аъттың аксын тыртканы» дээре.

ДАГАА
(23.11—21.12).

Бо айның горосковунуң эгезинде кемдээшкинге таваржып болур озал-ондак дугайында сагындырыг хамыктың мурнунда силерге хамааржыр: кичээнгейлиг болуңар. 22-24 хүннерде самолетка олурбааны дээре. Болуңарның ажыл-мергежилинер аайы-биле улуг-ла айтырыгны шиитпирлээр апаар силер, ол дыка нарын болур, 8-18 аразында байдал билдинип келир. Айның ийиги чартында акша-көпеек немей ажылдап алыр аргаңар тургустунар боор. 1, 2, 11, 15, 18, 27 хүннерде чедиишкинниг болурунуп магадылалдары бар, 5, 8, 10, 12, 22, 25 хүннерде харын айлашпас.

ЫТ
(22.12—20.1).

Ноябрьда кылыр деп планнап турар чүүлдериңер эш-өөрүңерниң болгаш таныыр кижилериңерниң дузазындан дыка хамааржыр. Үзүлген харылзааларыңарны катап тургузуп алыңарза база багай эвес. Ону чедип алыр дээш сургакчылап-даа болгай-ла, партнерлар-биле чагаалажыры бээза артык эвес. Айның сөөлгү он хонуу ээзэн чедимчелиг. Идепкейлиг боор көрүнер, халас үе эрттирген херээ чок, чүге дээрге декабрь эгезинде силерге бэрык аайлашпас хүннер тургустунар. 3, 7, 10, 15, 17, 22, 30 хүннерде силерге таарымчалыг. 2, 5, 6, 9, 12, 16, 20, 26 хүннерде кыскан-даа херээ чок боор.

ХАВАН
(21.1—19.2).

Силерниң бодуңарның сагыжыңар-биле ийикпе, азы үстүнде удуртулганың дужаалы-биле ийикпе, силерниң күш-ажылыңар байдалы көскүүр-биле өскерлир. Ол өскерлиишкин эки талазынче чайылзын деп бодаар болза, бедик дужаалдыг эргелер-биле харылзаа тудуушаан. 8-16 хүннерде шиитпирлиг туржур херек. 15-тиң соонда кандыг-даа сулээге кирипшенер. Акшаңыңарны арбыдалыр ажылдап алыр бээр болза, айның баштайгы болгаш сөөлгү неделялары чогумчалыг. 6, 11-13, 16, 20, 29 хүннерде байдал багай эвес тургустунар, 1, 3, 10, 14, 18, 19, 21, 24 хүннерде ажыл-херектериңерге оваарымчалыг болуңар.

КҮСКЕ
(20.2—20.3).

Ажыл-херек дээш чай чок бачым ай болур. Угаан-биле ажылдаар кижилерге аажок үре-түңнелдиг ай бо. Ырак черден келген партнерлар-биле харылзаа тутуңар. 8-16 хүннерде бодал чок аазаашкыннар кылбаңар. Чайыңар чогу-биле айның бирги чартында өг-бүлеге-даа, эш-өөрүңер-биле харылзаага-даа маргылдаалар туруп кээп болур. 2, 6, 7, 16, 19 хүннерде тургустунуп келген эки аргаларны ажыглаңар. 4, 11, 15, 18, 22, 23, 25 хүннерде чүгүла ажыл-херек планнаан херээ чок боор.

Одаар газтың кызыл-кызыл саваларын машиназында чүдүрүп алган халдып турар чолаачы Хүлер-оол Хертекке Өвүрнүң Хандагайты суурга бо-ла ужуражыр бис. Аныяк эр суурда беш чүс ажыг чуртталга бажыңнарын эргип кээр. Бажыңнарга газ балоннарын салып бергеш, даразында суурларже чоруптар. Чолаачылавышаан, септелгелер кылып, ол ажылының аайы-биле слесарьлап турарын чугаалады.



ЧУРУКТА: Хандагайтыда газ хандырылгазының чолаачызы (солагай таладан) Хертек Хүлер-оол.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Бөмбүрзектиң судалы

Тайылбыр булуңу

Федерациялар айтырыглары

КАНАДА: маргылдаалар, шиитпирлер

Канаданың Квебек хоорайындан Альберта деп хоорайынга чедир автомобильге аар чүък чүдүрүп алгаш, чедирип алыры кончуг нарын, берге айтырыг. Херектиң ужуру оруктарда, ырааанда эвес. Оруктар дээрге шуут тергиин, кылан тас асфальт-биле чүс-түс километрни ээр черлер, орук айтыкчылары чокка тутсуп эрте бээр сен. Чүък чүдүрген машинаң үрели бээр болза, ында база айтырыг турбас: автомастерскаяны дораан кыйгыртып эккеп алыр. Кывар-чаар чүүлдер үстү бээр деп чүве чок. «Бензин чок» деп бижиктиг колонка турар болза, аңаа шуут кочушоозүт болганы ол.

Кысказы-биле, бистиинде дег, ындыг айтырыглар талазы-биле нарыыдаар чүве чок. Нарын чүве чүл дээрге, автомобильдер инспекцияларында. Квебектен Альберта чедир чорууурда Канаданың дөрт можузун таварыыр. Можу бүрүзүнде боттарының чурумнары бар, ынчангаш автомашиналарга болгаш ында чүдүрген чүъкке аңгы-аңгы негелделер салдынар. Чижээ, чүъктүң дооразынга, узунунга, делгизинге дээш, чурумнар шуптузунда аңгы-аңгы.

Өске бир чижек. Нью-Брансуик можуда тудуг компаниязының ээзи кожазында канада Квебек можудан ажыл тыварының оруңунга АКШ-тың Мен штаттан ажыл тып алыры белен деп чугаалаар. Чүге дээрге Квебекке баарга сени «өске» деп санаар. Бир можуда бүдүрүп турар пивону өске можуга баргаш черле тыппас, сен, можу бүрүзү өскээртен пиво сөөртүп киирерин хоруп каан, чүгле боттарының фирмаларынга монополдуг эргени бээр.

Канаданың можулары бот-боттарындан хөй янзы садыглажылышкын моондактары-биле аңгылажып алган. Ындыг моондактар чамдыкта түс-түс чурттарның безин аразында чок. Чоокта чаа чазактың даалгазы-биле профессор Питер Леслиниң кылган сайгарылгазының түңнелдерин парлаан. Ында илереп турары болза, Канаданың можулары Европа ниитилежилгезиниң чурттарының эргелеринден артык эргелерлиг боор турар таварылгалар бар.

Можуларының боттарының тускай онза эргелерин камгалаары компанияларга адааннажыр арганы бербес болгаш бүдүрүлгелерниң эң ажыктыг ажылдааарынга шаптыктап турар. Можулар аразында садыглажылышкын моондактары чуртка чылда 6.5 миллиард доллар хире каража чедирип турары санаттынган.

Бир эвес мындыг аңгыланчак чоруктан Канада уштунуп шыдавас болза, делегей рыногунга бодунуң туружун ышкынар деп, федералдыг чазак-даа, херекитеннерниң улуг ассоциациялары-даа сагындырып турар. Ам безин чурт оларга дүүн чаа-ла адаарган турган удурланыкчыларынга орнун чайлап берип турар апарган.

Сөөлгү үеде Канадага чаңгыс аай «экономиктиг девискээрни» камгалап арттырарының болгаш бөжыглааларының дугайында айтырыг талазы-биле чидиг маргылдаалар чоруп турар. Оон эргежок чүгүлазын кым-даа, чадаарда француз дылдыг Квебектиң чарылдырыкчы бөлүктери безин херек кырында деткип турар. Маргылдаа болза колдуунда төптүң ролю кандыг болурул, можуларга кандыг эргелер артарыл деп айтырыгларны долгандыр чоруп турар.

Сентябрьның төнчүзүнде чазак парламентиге конституциялыг улуг хемчээлдиг реформаларының планын киирген. Реформаларның программазында төптүң экономиканы таарыштырар талазы-биле эргелерин калбартырын саналдап турар. Чижээ, садыглажылышкын моондактарын ап октаар эргени база киирген.

Амгы үеде чазактың ол реформалар программазы ийи талалыг халдаашкынга таварышкан. Бирээде, күштүг төптүң талалакчылары чазакты чуртту тоо-бырадыр хөөннүүнге буруудадып турар, ол чорук экономикага база канадажыларның чаагай чоруунга багай салдарлыг болур дигилээр. Ийиде, чарылдырыкчылар чазакты бар шаа-биле картытып, Совет Эвилелинде чоокта чаа чуура шаап октапкан төпчүдүлгени чазак биске сыгап тур деп кышкырып турарлар.

Ынчангы Канаданың даштыкы садыг министри Турагаш Джон Кросли чартык чыл бурунгаар Москвага, Украинага, Казахстанга чорааш, чанып келгеш, мынча дээн: совет республикалар шуптузун удуртуп башкарар ындыг төптүг федерацияны тургузар деп турар ышкаш-тыр. Ындыг тургузуг болдунмас, чүге дээрге ол ажылдап шыдавас.

Валентин ВАСИЛЕЦ,
СЭТА-ның корр.
Оттава.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

НОЯБРЬ 4

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Ава» Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. 11.15 Мультфильмнер. 11.55 Улустуң тоолдары болгаш янзы-бүрү чурттарның притчалары (Индонезия). 12.00 ТМА. 12.30 Футбол допчулалы. 12.50 Уругларга дамчыдылга (немец дыл кичээли). 13.50 «Келу» ансамбль көргүзүү. 14.00 «Блокнот». 14.05 Ажылгыр кижи. 15.05 «Ол ынчан болган». 15.25 «Ийи үнге аялга». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 16.35 «Юнеско планета». 17.35 Сонуургактарга. 17.50 А. Хачатурянның музыказындан сюита. 18.10 «Рынок: шилип алышкын шагы». 18.40 «Ава». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Футбол допчулалы. 22.10 Лисициан ырлаар. 22.25 Автор телевидениези. 00.10 Бильярд талазы-биле Европа чемпионады. 00.40 Акробатика. Европа чемпионады. 01.10 Теннис. Парижтиң ажык чемпионады. 02.10 ТМА. 02.20 Епископ В. Родзянко-биле беседалар. 17-ги дамчыдылга. 02.45 — 01.00 «Ава». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 Итали дыл. 9.05 «Адам Смиттиң акша-хөреңгизи». 9.45 Орус чугаа. 10.15 Мультфильм. 10.25 Орус культура дугайында беседалар. 8-ки дамчыдылга. 11.00 Барымдаалыг фильм. 11.30 Коммерция-информастыг телепрограмма. 12.00 Уругларга программа.

ТТ дамчыдылгалары

13.00 «Бернада Альбаның бажыңы». Уран-чечен телефильм. 14.30 Телефильм. 14.40—15.10 Камерлиг музыка концерти.

• • •

17.00 Ажылгыр-тывыңгыр чорук болгаш чаңчылдар. 17.15 Музыкалыг телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.30 Уругларга — фильм. 18.00 «Салгынчыгаш». Уругларга программа. 18.30 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.00 Медээлер. 19.05 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.10 «Кыдыг-кызыгаар». 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 «Ажыы чок чүүл». 22.20 «Колумбияда маскалар». 22.55 Реклама. 23.00—23.25 Медээлер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.30 Музыкалыг телеабонемент. 18.00 Аян-чорукчулар клуву. 19.00 — 19.10 «... Үе-шагның дону чештинмес».

Вторник

НОЯБРЬ 5

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Ава». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 11.15 «Чемпионнар-биле кады». 12.00 ТМА. 12.15 Телешиш. 13.40 «Биржалардан медээлер». 13.55 Уругларның музыка клуву. 14.10 «Блокнот». 14.15 «Телемикст». 15.00 Мультфильм. 15.15 Барымдаалыг публицистиг фильм. 16.15 «Ийи үнге аялга». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 17.30 «... Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 18.15 «Машенька». Уран-чечен телефильм. 18.30 ТМА. 18.45 «Ава». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 21.00 Информастыг программа. 21.40 «Делегейниң опера сценазының сылдыстары». 22.40 «Алеша». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги болгаш 2-ги сериялары. Чапсарда — «Биржалардан медээлер болгаш ТМА». 00.55 Епископ В. Родзянко-биле беседалар. 18-ки дамчыдылга. 01.25—03.40 «Ава». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Телефильмнер. 8.40 Француз дыл. 1-ги чылы. 9.10 Француз дыл. 2-ги чылы. 9.40 Орус шаажаң дугайында. 10.40 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 11.00 «Өске уран чүүл». 11.30 Арыг хөлчүкте бажың.

ТТ дамчыдылгалары

13.00 «Ногаан сиген». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 14.05 Ритмниг гимнастика. 14.35—15.50 «Прага архивиниң чажыттары».

• • •

16.30 Авторлар программалары. 17.15 Менеджерлер школазы.

КЫЗЫЛДАН

17.45 «Уругларга —фильм. 18.05 «Рынокче базымнар». Тыва Республиканың чер реформазының болгаш тараачын база арат ажыл-агыйынга деткимче көргүзер талазы-биле күрүне комитединиң даргазы А. Сотпа-биле интервью. «Биче бүдүрүлге». «Мурнакчы ферма». Репортаж. 18.30 «Экивеңер!». Информастыг программа. 19.00 Медээлер. 19.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.15 Теледопчулал. 19.55 Реклама. 20.00 ТМА. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.35 Коммерцияның тускай медээчизи. 20.15 Аян-чорук карточказы. 5-ки үндүрүлге. 21.30 Санкт-Петербургтуң культура мастерлери. 22.00 Музыка коллекциязы. 22.25 «Өжээн-кылык ортулуктары». 22.55 Реклама. 23.00—23.25 Медээлер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.45 «Орнамент» ансамбльдиң көргүзүү. 18.00 Ажылгыр хереэжен. 18.30—19.15 Теннис. «Кремль кубогу» дээш.

Среда

НОЯБРЬ 6

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 «Ниити ыт» (Венгрия). Уран-чечен фильм. 10.00 Мультфильм. 10.15 «Алеша». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги, 2-ги сериялары. 12.00 ТМА. 12.15 «... Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 14.30 «Блокнот». 14.35 «Телемикст». 15.20 «Үшкү назын». 16.55 Мультфильмнер. 17.30 Уругларга дамчыдылга (англи дыл кичээли). 18.30 ТМА. 18.45 Сонуургактарга. 19.00 «Долгандыр чыскаалыңар». 21.00 Информастыг программа. 21.40 «Дыштаныкчыларның амыдыралындан». «Уран-чечен фильм. 23.00 Футбол. 00.50 ТМА. 01.05—03.15 «Ыт чүрээ». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Телефильм. Шенеде школа дугайында. 8.35 Немец дыл. 1-ги чылы. 9.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 9.35 Менеджерлер школазы. 10.05 Марина Цветаеваның поэзиязы. 11.00 «Оортан аңаа». 11.30 «Өске уран чүүл». 2-ги дамчыдылга. 12.00 Ойнаар-кыстар театрының шиизи.

ТТ дамчыдылгалары

13.00 «Ногаан сиген». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 14.05—14.35 Музыкалыг телеабонемент.

• • •

16.00 Режиссер В. Гладышевтиң фильмнери. 16.40 Депшилиирниң аргалары. Тускай үндүрүлге. 17.40 Теннис. «Кремльдиң кубогу» дээш. 18.25 Кем-херек үүлгедиишкинниң дугайында медээлер. 18.45 Россияның парламент медээчизи.

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Кижизидилге дугайында 20 минута». 19.20 «Тыва черде». Медээлер, тайылбыр, интервью. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.10 Концерт. 19.55 Реклама. 20.00 ТМА. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 Барымдаалыг фильмнер. 21.05 Фил Донахьюнуң программазы. 21.55 Музыкалыг фильм. (АКШ). 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.00 — 23.55 Эстрада программазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 Сес дилеп тур мен. 19.10 Концерт. 19.55 — 20.00 Реклама.

Четверг

НОЯБРЬ 7

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Барымдаалыг фильм. 8.10 «Дыңнаксанчыг бо эргил ырлар...» 9.00 «Чурттап эрткени». 1-ги фильм. 9.15 Мультфильмнер. 10.00 Төөгү болгаш кижилер. 11.00 «Чурттап эрткени». 2-ги фильм. 11.15 Поэзия композициязы. 11.40 «Туттурбас өжээн негекчилери». Уран-чечен фильм. 12.55 «Чурттап эрткени». 3-кү фильм. 13.10 Концерт. 13.35 Мультфильм. 13.45 «Чурттап эрткени». 4-кү фильм. 14.00 Информастыг программа. 14.10 Футбол. 15.00 «Сайлык календары. Күс». 15.10 ТМА. 15.25 Барымдаалыг фильм. 15.55 «Чурттап эрткени». 5-ки фильм. 16.20 «Джазтан келген бис». Уран-чечен фильм. 17.45 «Чурттап эрткени». 6-гы фильм. 18.00 Хоккей маргылдаазы. «Алиса» кубогу дээш. Чапсарда — информастыг үндүрүлге. 21.00 Информастыг программа. 21.40 «Чурттап эрткени». 7-ги фильм. 22.10—«Ыры-91». 23.40 «Буянныг кижи». Уран-чечен фильм. 01.00 «Нижегородскиниң матрёшкалары». 01.30—02.50 Харылзаалар...

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

ТТ дамчыдылгалары

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Мультфильм. 8.50 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.10 Концерт. 10.00 «Бергелерге торулбайн чурттаар». Уран-чечен фильм (Франция). 11.35 Барымдаалыг фильм. 12.12 Теннис. «Кремль кубогу» дээш. 13.05 Барымдаалыг фильм. 13.35 Музыка коллекциязы. 14.00 Ачы-дуза көргүзер марафон. 18.00 «ГУЛАГ» поэзиязы. Программага В. Муравьев киржир. 18.50 «Орус ийиги революция». Алды сериялыг барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 19.45 Хуула бодал. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 «Ажык чок чүүл». 22.15 Футбол. 23.45 Эстрада программазы. 00.10 Барымдаалыг фильм. 00.25 Реклама. 00.30 Медээлер. 00.50—02.25 Теннис. «Кремль кубогу» дээш.

Пятница

НОЯБРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Мультфильмнер. 8.30 ТМА. 8.45 Техэквандо. «Самсунг» кубогу дээш. 9.00 Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 10.05 «Кинопанорамага» капсырылга. Телефильмнерниң бүгү-эвилел фестивалы. 10.35 Школачылар дыштаныгазының хүннеринде. 11.35 Режиссёр С. Колосовтуң фильмнери. 13.10 Лариса Трухина-биле ужуражылга. 13.40 «Туттурбастарның чаа ужуралдары». Уран-чечен фильм. 15.00 Мультфильм. 15.25 «Коммунизм болур бе?». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.40 «Санкт-Петербург бодаразын». 18.10 Поэзия минуталары. 18.20 Киноконцерт. 18.50 «Машенька». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.05 «ВиД» көргүзүп тур. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Футбол допчулалы. 22.10 «ВиД» көргүзүп тур. 01.25 ТМА. 01.40—02.25 Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

ТТ дамчыдылгалары

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.35 Делегей театрлары. Германияда. 9.05 Каскадёрлар ажылының дугайында дамчыдылга. 9.50 Ойна, ырлаар-хааржак! 11.00 «Кыдыг-кызыгаар». 12.00 «К-2» көргүзүп тур. 12.45 Сатира программазы. 14.00 Теннис. «Кремль кубогу» дээш. 15.00 Тараачыннар айтырыы. 15.15 Туган-Барановский-биле беседа. 15.55 Уругларга — фильм. 16.15 Россияның парламент медээчизи. 16.30 Театр үнүүшкүнү. 17.35 «Бис». Ю. Подниекстиң фильми. 1-ги кезээ. 18.30 «Кызылдар болгаш актар». 19.00 Концерт. 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 Барымдаалыг фильм. 20.45 «Уяранчыг орус романс». 21.15 «Ыттар». Уран-чечен фильм. 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.20 М. Жванецкий. Шилиттинген чогаалдары. 00.35—02.10 Теннис. «Кремль кубогу» дээш.

Суббота

НОЯБРЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Мультфильм. 7.00 Ритмниг гимнастика. 7.30 Ажылгыр кижиниң суббота эртени. 8.30 ТМА. 8.45 «Чергелешкек чурттар». 9.30 Хөглүг программа. 10.00 «Бурда моден» көргүзүп тур...» 10.30 «Кадыкшыл». 11.00 «Дириг амытаннар аймаа. 11.45 «Россия империязының дүжүлгези, азы База катап туттурбастар». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 14.00 «Москва хоорай кайгамчык». 3-кү фильм. 14.30 «Гонг». 15.30 «Киносерпантин». 17.00 «Экология дугайында медээлер». 17.15 «Хейке-одори» ансамбль (Япония). 17.35 Ашихара-каратэ талазы-биле делегей маргылдаазы. 18.35 Барымдаалыг телефильм. 19.05 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 19-ку сериязы. 19.30 «Быралар». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 Телевикторина. 21.00 Информастыг программа. 21.40 «Тос негр херээжен». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 23.55 ТМА. 00.10 «Крым-91» автораллилер. 00.40—03.00 «Беш кадар».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Псковтуң эртинелери». 9.00 «Хүннүң үнерин манавышаан». 9.30 Уругларга — фильм. 10.00 Джаз-тайм. 11.00 Музыка коллекциязы. 11.20 «АНТ—өлүм сөөлүнде амыдырал». 11.40 Арыг хөлчүкте бажың. 13.05 Клоуннар фестивалы. 1-ги дамчыдылга. 13.50 Теннис. «Кремль кубогу» дээш. 15.00 «Кадар оң бир» видеоканал. 17.20 А. Баянова. 18.20 «ГУЛАГ» поэзиязы. Программага В. Муравьев киржир. 19.10 АКШ-тан неделя санында программа. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 Коммерцияның тускай медээчизи. 20.45 Кремльде концерт. 22.00 Кем-херек дугайында дамчыдылга. 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.20 Росмузимпорт. 00.20—02.10 Теннис. «Кремль кубогу» дээш.

Воскресенье

НОЯБРЬ 10

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Ритмниг программа. 8.30 ТМА. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Бистиң садывыс». 9.15 «Эртен эрте». 10.00 «Ада-чуртка бараан болуушкун». 10.30 «Эртенги сылдыс». 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Кедээлен дамчыдылга. 13.15 «Экология бумерангызы». Тускай үндүрүлге. 14.15 Цирк программазы. 15.15 Телерадиоконкурстуң дипломантылары ырлаар. 15.30 Телевикторина. 16.30 «Үннер мунчок—делегей чаңгыс». 16.40 «Кижи болгаш хоойлу». 17.25 Делегей панорамазы. 18.10 «Уолт Дисней көргүзүп тур...» 18.10 19.00 «Улуг-хүн кинозалы». 19.20 «Бежен үш чылдың соок чайы». Уран-чечен фильм. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Бал танцылары. Майнц (ГФР) хоорайдан дамчыдылга. 22.45 Футбол допчулалы. 23.15 «Игорь Саруханов эштерин чыып тур». 00.10 — 01.40 «Дон Жуан». Фильм-шии.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Зарядкаже чыскаалыңар! 8.20 «Самарага хүрээ чүге херегил?». 9.20 Барымдаалыг фильм. 10.00 Бистиң чалыы шаавыстың музыказы. 10.45 Информастыг хөглүг программа. 11.15 «Билдинмес Россия». 12.15 Делегейниң театрлар фестивалы. 13.00 Үрер хөгжүм концерти. 13.40 Ылыктыг болгаш мөңге. 14.00 Теннис. «Кремль кубогу» дээш. 15.00 Видеоклиптер конкуржу. 15.30 Коммерцияның тускай медээчизи. 15.45 «Хөктүг оюннар». 16.15 Россияның парламент медээчизи. 16.30 Клоуннар фестивалы. 2-ги дамчыдылга. 17.00 Ж. Сименон. «Демдеглел дептержигежинде чеди крест». Телешиш. 18.45 «Сылдыстар чырый бээрге...» Фестиваль. 19.55 Реклама. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 «Орус ийиги революция». Алды сериялыг телефильм. 1-ги сериязы. 21.30 Музыка коллекциязы. 22.00 Барымдаалыг фильм. 22.10 «К-2» көргүзүп тур. 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.20—01.10 Теннис. «Кремль кубогу» дээш.

„Шынның" Ааданы
Дыштаныр хүнге арын

Шүлүк кыдыраажындан
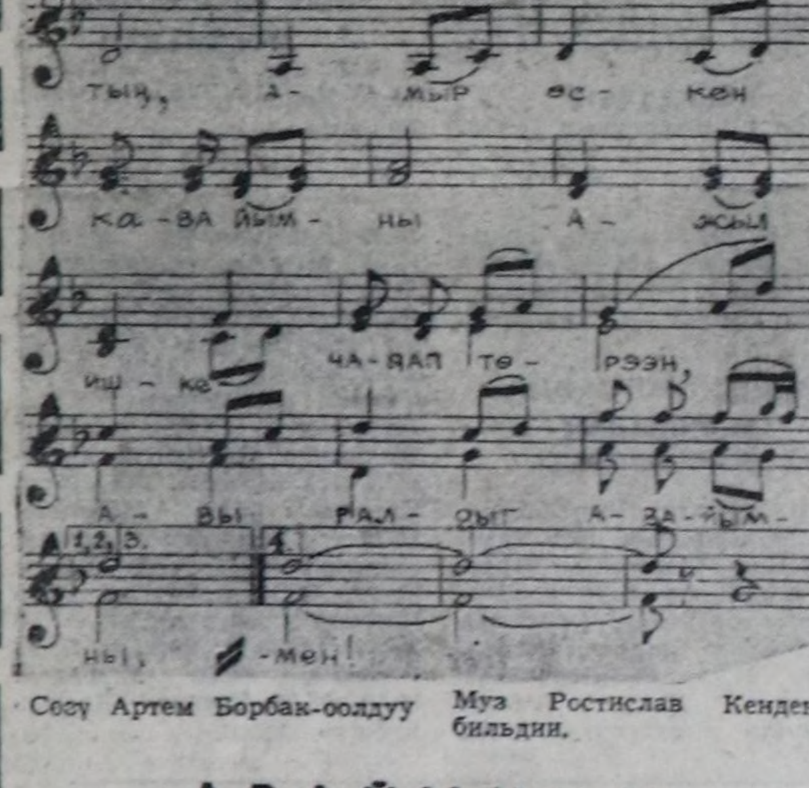
КЭЭРГЕНЧИИН

Арыг-Бажы, Кара-Суглар
Ачам черин, аалым
эдээн—
Шыргай чашпан, кыяр-
сиген
Шыва алган, кээргенчиин.
Караам шимгеш,
бодаарымга,
Калган ачам, авам ийи
Бора өөнде каттырымзап
Бо-ла шайлап органзыг-
дыр.
Өле баштыг хөөкүй авам
Өөнүң иштин аштап,
ширбип,
Чыышкының өрү-куду
Чыып салып турганзыг-
даа.
Аргамчызын эгиннепкен
Ачам ашак аъдын өртээш,
Кургаг өдек бөлүп алган
Куду бадып орар-даа
ышкаш
Арыг-Бажы Кара-Суглар
Ачам черин, аалым
эдээн—
Шыргай чашпан, кыяр-
сиген
Шыва алган, кээргенчиин.

Олчат-оол МОНГУШ.
Таңды район.

САЛБАЙН ЧОРУУЛ

Илиг четпес хенаиг-даа бол,
Иженгенде—өткүт, шыырак:
Тудугжунуң балдызындан
Тудап калбаан эдим-дир
сен.
Алфавиттиң дөгерезин
Адап, бижип өөредирде —
Өөреникчи оолдуң, кыстың
Өңнүү ышкаш, каашпазы
сен.
Ажыл-ишке, эртем-номга
Ажык-дүжүүн киирлжип
чоруур,
Ынакшылды, найыралды
[illegible]
сен.
Дайынчының холдан
салбас
Дыңгыраглыг чыдазы дег,
Чогаалчының иштин-хөөнүн
Чогуттуп бээр чепсээ-дир
сен.
Ынчалза-даа угаан-биле
Ылап тудар холум чокта,
Демир-үжүүм ажык чок сен,
Демивисти салбайн чоруул!



Сөзү Артем Борбак-оолдуу. Муз. Ростислав Кенденбильдиин.

АВАЙЫМНЫ

Авай кежин шутлангаштың
Амыр өскен кавайымны —
Ажыл-ишке чаяап төрээн
Авыралдыг авайымны.
Өзүп, базып дорукканым
Өшкү кежи чучаккайым —
Өлчей кежиин меңээ
шаңнаан,
Өршээлдиг-ле авайымны.
Өртемчейде сенден эргим
Өңнүүм болгаш таныжым
чок.
Өөрүшкүмнүң ыры болган,
Өшпес оттуг авайымны.
Авайымның шырай-арнын
Алдын сыдыс улам
каастаар.
Аксым-кежиин уруглары
Алгап-йөрээп ырлап
чоруур.

ӨШКҮЛҮГ ИВАНДАЙ

• Рассказ •

Тайгага үнүп келгеш, бригаданың кежигүннери үш хүн диннизэн мындыг. Диин чок эвес, мүн-не бар болган. Шыырак дээн эки ыттыг аңчылар хүнде он чедир адып алыр. А арай адак аңчылар безин бир-ийи сырбыкты астып алган келир. Чаңгыс-ла куруглаан кижи Ивандай. Ол үш хүн дургузунда күске дүмчүүндан безин хан үндүрүп көрбээн. Хамык ыныныжын эник ыдынга салгаш, оозун мурнунга кииргеш, боду соондан чоруп келген. Кенен эник хамык диинни коргудуп каап-тар мындыг чүве боор-тур. Ынчап кээр орта, Ивандайның ынаныжы хей барган.

Бир-ле кежээ куруглаан Ивандай ол-бо аңчыларның кыжырып, шоодарынга шыдашпайн, хорадап-шыжыгып келгеш, багай эниинге кыжаны берген:

— Шак бо кулугурну канчаар эвес мен, шуүме! Арга иштинче эдертип аппаргаш, аткаш, кежин союп алырдыр моон. Чүге диин тыппазыл бо? Чазый чүвени мону хүнезин-биле чемгерип чоорул? Артык чем чиир, ажыы чок чүвени адып каар, ол-ла!

Ивандай ынча дээш, карманында огун уженип, боозун сегирип аар орта, одаг кыдыында олурган өөрүнден бир дугаарында Аларбай ашак өөлежок аңчының кырында-ла барган:

— Ытка кыжанып канчап орарың ол? Бодуң диин тып чаңааш, ытка шамнаан херээң чүл? Хөөкүйнүң, эник ыттың шаа ол-дур. Улгадып келгеш, дөмей-ле диинге баар. Сен ону адар диве. Чер чораан кижиге ыт эш болур чоор. Ол сенээ шаптыктап чораан эвес, анаа-ла чедип алгаш, диинне.

Адарбай ашак ынча дээрге, Ивандай ам кээп ара соксап, боозун дедир аппарып азып каан.

Ивандай ыдын эдертпейн, диин тыппас, хоржок чүве дээш одагга баглап каан. Боду чааскаан дииннеп чорупкан. Дииннерниң маңнап каан истери бо-ла таварышкылаар, а боттары көзүлбес. Арга иштинге ол-бо кедеңгирлеп, ыяштар баштарынче кайгап, кайда-ла диин олур ирги дээш харанып чорда, күскү хүннүң чартыы эрте берип-тир эвеспе, Патла шаа төнүп, чалгаарап келгеш, кезек када дыштанып алыры-биле черде чыткан черзи чудук кырынга сандайланып олуруп алган. Арга иштинде дааш-шимээн-даа, сыг дээр сырын-даа чок, ыржым деп чүвези кедергей. Ивандай ам кээп хенертен-не бодунуң чааскаан чораашын, чалгаарай бергенин медереп билип каан. Аргага барып аңга салыр дээш эккелген «Арзылан» дээр эник ыды ооң сагыжынга кире хонуп келген. «Хөөкүйнү эдертип аар чүвемни — деп, Ивандай иштинде боданган. — Ыдым кады чораан болза, чалгааранчыг эвес, эш-ле болур болгай». Дүүн ыдын адып каар деп турганын ам сактып кээрге, канчаар-даа аажок аар кем-херек үүлгедишкини ышкаш болган. «Бурган өршээзин!» — деп, Ивандай ам кээп буруузун билинген. — Адарбай ашак соксатпаан болза, ыдымны адып каап, бужар-бак эр кижиниң арын-нүүрүнге, ат-алдарынга таарышпас кем-херек үүлгедир часкан-дыр мен. Бурган өршээзин!..».

Ол арызында чанында шыргай шет иштинде шалыраан-шалыраан дааш Ивандайның бодалын үзе кирипкен. Аң ирги бе кылдыр бодааш, адыр дүүргезин көдүрүп чорда, артындан Арзылаңы бо хиртиледир халып келген. Ивандай амырап, өөрээнинден боду ыыткыр кылдыр чугааланы бергенин эскербээн:

— Аах, Арзылаңны! Мени чааскаан чалгаарап чоруур деп билген чүве ышкаш. Канчап чедип келдиң кужур ыдым? Экер чүвени, Арзыланны, ол-ла болгай, ээзин тып кээр! Хөөкүй ыдымны, харын-даа канчап дүүн адып каапаатааным ол. Өршээ аз-ра, Адарбай ашак эвес болза... Черле улуг кижи угааннынг боор-дур ийин.

Ивандай Арзылаңның мойнундан куспактапкаш, бажынын тейинден эргеледип чыттап, оргазын куду хумагалыг суйбап олурган. Хөөкүй ыды эргелиг ээзинге чассаан чүве дег, кудуруун огланып каап турган.

— Че, Арзылан, чоруптаалы!— дээш, Ивандай ыдының хендирбезиниң кырындан эргеледип часкагылаан. — Сен чедип келген болганыңда, ам черле бир диинни тып аптар боорбис. Тут, Арзылан!

Удатпаанда-ла Ивандайның ыды ынаар бир черде ындынналдыр чиртиледи берген. «Кужур ыдымны, күзен көрүп кааш, хос чүдүк иштинче киир сывыра берги ирги бе? Дүүн диинге талаар чоржук чоп. Че, ол-даа канчаар, дүргедевээже хоржок» деп бодааш, ээзи далажыпкан. Ыдының ээрген черинге чедер чүгүре бээрге, Арзылаңы аажок улуг пөш бажынче көрүп алган туткулап турган. Будуктар арызында борбак кара чүвениң барааны көстүр мындыг. Ивандай-даа чүү боор, шак ынаар шыгаагаш, дүүргези-биле ларс-ла кылган. Кара чүве аңдарлып баткаш, черге пет кээп дужер орта, Арзылаң сегирип алгаш, силгий-ле берген. Ивандай ону топтап көрүп турарга, кедергей-даа кара киш болган. Ыдындан дораан-на ушта тыртып алган. Бригаданың ийи киш кежи дужаар лицензиязы база бар турган. Көңгүс куруг чораан Ивандай ам мырыңай алдын тып алган чүве дег, амырап-өөрүп, одаанче арлып чорупкан.

Ооң соонда-ла, Ивандайның хей-аъды киткээн. Эртен мырыңай куш дүнүнде турар, а кежээ хамыктың кара соонда кээр, куруглавас, каш диин халаңнадып алган кээр апарган. Сагыш салыр чүвези чүгле ыды. Диинңээш, одагга келгеш, баштай Арзылаңын ашкарып-чемгерер, чүгле ооң соонда боду шайлап олуруптар.

Бир-ле хүн Ивандай дүшке чедир диинңээш, өрек адып алгаш, одагже ээрин бодап, Арзайты сынының кырындан харап келгеш, хая кырынга дыштанып олурда, кожазы одагның кижизи Хочугур бо ужуражып келген. Ийи аңчы ол орта олча-омак дугайын хөөрежи-бергеннер.

Ыя арызында ыт ээргизи ийи аңчының арызында чугаазын үзе кирипкен. Кедээр кыр артында-ла Ивандайның ыды чирти берген.

— Орта бе моң, дуңмакым! — деп чугааланмышаан, Ивандай тура халаан. — Аңаа канчап диин орар деп? Чүнү көрүп каан ыт боор?

— Аа өршээ, адыг-даа ижээн тып алган боор чадавас аңый — деп, Хочугур аңаа харыылаан. — Чүвени канчап билир сен, дүүргеңге борбак октан суп ал.

Нелээ кыр артынче ажа чүгүрүшкеннер.

— Адыр, адыр, кортпа, сирилеве! Мен кедеп баргаш, топтап көрейн. Каям, кончуг кош боокну меңээ тутсувут.

— Боозун сеңээ берипкеш, кижи адыгга алзыр эвес — деп, Ивандай ойталаан. — Бодуң сыгыр октуун-биле сыйт кыл даан, кортпас кижи.

— Ынчаарга сен маңаа шимчевейн тур — деп, Хочугуру командылаан.

— Мен черле топтап көрейн. Ыт ээрип турда, чайлыг болгай аан.

Ынча дээш оозу ыт ээрип турган улуг пөшче шиглей кедеп чорупкан. Ивандай кортканындан сөөгү сирилейнип турган. Элээн болганда, шыргай хараган арызындан Хочугуру кыйгыра берген:

— Ивандай даай, бээр ап чет! Анаа чүве ышкажыл, адыг кала турар боор...

Кортук кижиң арай-ла сести аарак, эжинче чорупкан. Оозу дөө ол-ла пөш чанында чеде берген, ында ээрген ытче көрүп алган турган.

— Адыг деп бодаан чүвең ушкан пөштүң сарыг чиңгистиг дазылы ышкажыл! Топтап көр даан.

Ивандай ам топтап көөрге, шынап-ла, дазыл болган. Ооң адаанда хар чок кара черде чаражы кончуг, ийи өрген мыйыстыг, халбагар кулактыг, ак анай эник ытче удур көрүп алган, чаарныгып турган. Ивандай ам-на амырап алгыра берген:

— Кужур Арзылаңны але, меңээ артында анай тып бергени ол-дур. Бо канчап мында турар амытан боор? Кайыын келген дээр сен?

Хочугуру база дазыл адаанда анайны ам-на эскерип каан.

— Черлик анай көрүп алгаш, ээрип турган ыт ышкажыл моң. Хөктүүн аа, кайыын маңаа чедип келген мал боор?

Тайга черге чааскаан ынчаар чурттап турган черликсимээр анайчы Ивандай туткаш, мойнундан баглааш, хумагалыг кужактап алгаш чорупкан.

Ол уттундурбас, тураскаалдыг, сураглыг күс эрткенде бээр хөй-ле суг аккан, хөй-ле чүве өскерилген. Бистиң маадырывыс Куулар Ивандай ам ынчаардагы ышкаш чаа чедишкен, хып дээн аныяк эр эвес, а ашаксымаар апарган, ынчаарда ооң бичии-ле болза, адып каар чазып турганы Арзылаң деп, аргага аппарып аңга салып чораан бора ыды-даа чок, черден ыдынга тыптырып алган черлик анайы-даа чок, чээрби ажыг чылдар эрткенде ындыг болбас арга чок. Ийет, ол-даа канчаар, ам база катап Ивандай-биле ужуражыптаалыңар.

Даштыындан көөрге, назы талазы-биле кижи ортузу эрте берген хире күдер эр. Дүрт-сыны ындыг-ла узун эвес, шала мадагар. Адаанче арай-ла хөлбейип бады келгилээн чаактарының арызында улуг дыт чочагайы ышкаш, чочак думчуктуг, Өлезимээр өңнүг, омак-сергек, чүгүртүлеңнээш карактарлыг. Та канчап ынчап барган чүве ийик, са базар аскак, харын чандаш деп болур.

Кирбей кара салдыг, чочак думчуктуг, хөлбегер чаактыг эр столга чемненип олура, эжиң аксынче чай чок кадында-ла кылчаш кынныпп көрүп каап олурган. Эжик аксында өшкү бажындан кылган дүрзү-хевир азып каан турган. Кылган эвес, а олчаан-на кадырып каан өшкү бажы. Ийи мыйыстары аткаар ыргайып бады келгилээн, Ийи кулаа бир чүведен сестип, кайгаан хевирлиг, делбие бергилээн, сарыг карактары тырыкыланчак. Өшкү бажын канчаар-даа көөрге, шуут-ла дириг олчаан кылдыр сагындырар. Чүгле элдептиг чүве ол өшкү бажын өң-баазын пөстер быжындылары-биле шимеп, каастап, ыдыктап кааны.

Столга чемненип олурган эр туптура халааш, шала чандаш баскылааш, демги ыдыктап каан өшкү бажынга баргаш, ооң ээрен-манчак дег өң-баазын чалама пөстерин элехере тырткылап, аян-хевир кирие берген. Ол арызында бажынның дашындан херээжен кижиниң кыйгырган үнү дыңналган:

— Ээй, Ивандай! Өшкүлериң үнүп чорупту. Божуулап көр!

Са базар эр эктинче хөректээжин ажыр октааш, үнүп чыла, ыдыктап каан өшкү бажын холу-биле суйбай туткан. Ак-ак, узун, чоолбургай, торгуланчак дүктүг кодан өшкү ховуже шуужуп үнүп бар чораан.

Ол өшкү бажын ам-на танып кагдывыс. Биеэги бир күзүн Ивандайның адыг деп болгаш, дезип ыңай боопчыткан апагар дазыл адаандан Арзылан деп ыдынын тып берген черлик анайының бажы ол ышкажыл. Черге чораан черлик анайдан бүдүн кодан өшкү өзүп үнген. Чүс-чүс баш кылдыр өзүп өөрлешкен аңгор өшкүлерниң укталган дөзү черлик анай өшкү болгаш, кырып өлүр орта, Ивандай ол буянныг өшкүзүнүң бажын ыдыктап алганы ол чүве боор-тур. Боду артында өшкү өстүрүп турар фермер болу берген. Черге чораан чаңгыс черлик анайдан кодан өшкү өстүрүп алган Ивандайны улус ол-ла хевээр Өшкүлүг Иван деп шолалай берген.

Куулар АРАКЧАА.

АНЕКДОТТАР

Мюллер кабинединге кирип келгеш, сейф чанында каразынчыы сүргей турган Штирлицти көрүп каан.

— Мында чүнү кылып турарыңар ол, Штирлиц — деп, ол шыңгыы үн-биле айтырган.

— Трамвай манап тур мен — деп, Штирлиц харыылап каан.

Мюллер үнүп бар чорда, хенертен ооң бажынга чык кынган: «Ол чүзүл, мээң кабинедимге чүү трамвай турар чүвел?»

Ол кабинединге дүвүдалааш маңнап кирип кээрге, Штирлизи чок болган. «Трамвай кээрге, чорупканы ол-дур аа» деп, Мюллер бодап каан.

• • •

Петька биле Василь Ваныч чунар-бажынап турганнар. Петька Василь Ваныччының оргазын дүрбүп турган:

— Ха-а, майкаңар бо ышкажыл, Василь Ваныч, бо дүрбүүш аан, силер майка чидириптим деп турдуңар чоп.

• • •

Вовочка школага эриннери дөрбейтир ыжа берген келген. Канчап барды деп, өөрү айтырган.

— Харын бо дыштаныр хүнде ачам-биле хемелеп чордувус, сон эрнимге шагар-ары хонупкан.

— Сен ону үргүдүптериң кай!

— Четтикпелим ышкажыл. Ачам ону эшкиниш-биле өлүр шаапты.

• • •

Мюллер соңга бакылай бээрге, Штирлиц кылаштап бар чыткан. «Кай баары ол моон?» — деп, Мюллер айтырып боданган. «Сээң ыттыг херээң эвес-тир» — деп, Штирлиц харыылап боданган.

• • •

Ийи эжишки ажылдап бар чытканнар. Бирээзинге өскези мынча деп-тир:

— Дүүн трамвайга сээң кадайың келергей-ле каттырынчыг анекдот чугаалады, мен кээп каттырар дээш орундан чайлып каар часкан-на болгай мен.

• • •

Ашаа кадайынга келгеш, оозун кужактай каапкан:

— Меңээ ынак сен бе?

— Кысказы-биле чугаала: чүнү саттырып алыйн дээш.

• • •

Үш эзирик эр демир-орук дургаар үкгеп бар чораан-нар.

Бирээзи:

— Чүү адазы бедик чадалар дээр сен?

Өскези:

— Ийе, туттунар чеченгинжиниң ооДа чавызын.

Үшкүзү:

— Ажырба-ас, оолдар, көрүңерден, лифт бадып олур.

• • •

Эзирик ашак бажыңынга чажыт таныжы-биле келген. Кадайы эжикти ажыткан.

— Оожум-оожум — деп, ашаа аңаа сымыранган. — Бо херээженге бо мээң акым-дыр деп чугаала.

• • •

Дан бажында шак кыңгырт дээн. Ашаа туразы чок тургаш, кеттинип эгелээн: эштери-биле мөөгүлээр дээн кижи-дир. Кадайы оозун соксаткан кижи боор чугааланган:

— Хей болду бе, даштын соок, хат, чаъс...

Ынчалзажок ашаа чорупкан. Даштыгаа чартык шак хире болган, эштери келбээн, доңган, өткен кирип келгеш, шуглак иштинче караш дээн:

— И-и, соок деп чүвезин!

— Харын де — деп, кадайы чөпшээрешкен. — А мээң тенек кижим мөөгүлеп чорупту ышкажыл.

• • •

Поручик Ржевский Наташа Ростовага балга ужуражы бергеш, айтырган:

— Силерниң хол-хавыңарда ол чарыктың херээ чүл?

— Эр улус мээң холумну ошказын дээш...

— А — деп, поручик чугааланган, — мээң шинелимде чарыктың ужурун ам-на билип кагдым!

Моол Арат Республиканың бистиң-биле кожа-хелбээ аймактары ажыл-агыл, культура талазы-биле дуржулга солчуп бо-ла аалдап келир. Ол ышкаш Увс, Ховд, Баян-Өльгүй, Хубсугул аймактарының уран талантылыг артистери Тыва республиканың ажыл-ишчилеринге солун программалыг концерттерни каш удаа бараалгаткан.

Бо чылдың июнь айда Кызылга улустуң аас чогаалының Найырал аттыг делегей фестивалы болган болгай. Аңаа Моолдуң болгаш Совет Эвилелиниң янзы-бүрү национальныг төлээлери киришкен болгаш уран талантызын сөөнээн. Ол улуг байырлалга Моолдан беш аймак киришкен болгаш моол улустуң кожаңнарын, улусчу ырларын, үлегер чугааларын, тывызыктарын, дүрген чугааларын болгаш өске-даа улусчу оюннарын фестивальдың киржикчилеринге сонуургаанчыг кылдыр ойнап берген.



ЧУРУКТА: Моол өнүктерниң концерт көргүзүү.

КИНО

НОЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эльвира-властительница тьмы» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дикие лебеди» 9.00, 12.30, **«Финист—ясный сокол»** 10.50, 14.20, **«Рыцарский замок»** 16.00, 17.50, 19.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пришелец» (2 сериялыг) 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Свидетель» (Венгрия) 13.00, **«Храм любви»** (Индия, 2 сериялыг) 14.50, 17.30 шактарда.

НОЯБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Эльвира—властительница тьмы» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дикие лебеди» 9.00, 12.30, **«Финист—ясный сокол»** 10.50, 14.20, **«Рыцарский замок»** 16.00, 17.50, 19.40 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алеша Птицын вырабатывает характер» 11.20, **«Пришелец»** (2 сериялыг) 13.00, 15.40, 18.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Свидетель» 9.20, **«Храм любви»** (Индия, 2 сериялыг) 11.00, 13.30, 16.10, 18.50 шактарда.

НОЯБРЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Я объявляю вам войну» (Свердловская к/с) 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10 (узаткан) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: **Ниндзя —защитник»** 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночынды 9.00 **«К/клуб «Сказка»** 10.40, 14.00, **«Джунгли»** (Англия) 12.10, **«Эльвира—властительница тьмы»** (АКШ) 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

Чарлалдар бюрозу

Тываның күрүне филармониязы республиканың хөгжүм-шии театрынга ноябрь 6-7-нің хүннеринде Бурятияга болур Тываның уран чүүлүнүң болгаш литературазының хүннериниң киржикчилериниң, уран чүүл мастерлериниң концерттери болурун көрүкчүлерге дыңнадып тур.

Ол концерттерге хөгжүм-шии театрының, филармонияның, «Саян» ансамблиниң, «Чалыы назын» эстрада-цирк бөлүүнүң, «Аян» ыры-хөгжүм ансамблиниң улустуң аас чогаал ансамбли «Тываның» артистери киржип турар.

Концерттер ноябрь 6-да 18.00 шакта, ноябрь 7-де 15.00 шакта эгелээр. Билеттерни филармонияның кассазында садып турар, 3-68-64 телефонче долгааш, айтырып ап болур.

ДОСААФ-тың техниктиг каттышкан школазының 1979 чылдың июнь 13-те Олег Допчун-оолович Доржунуң адынга тывыскан «С» категорияның № 882036 чолаачы шынзылгазы читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Кызылдың кооператив училищезиниң 1983 чылдың июль 30-де Анисия Байыроловна Борбак-оолдуң адынга тывыскан садыгжының № 065214 дипломузу читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Александр Владимирович Борисовтуң шериг документилери читкен. Ону тыпкан хамаатылар Кызыл хоорайның Крюков кудумчузунда № 64 бажыңга азы милицияга дыңнадырын ээзи улуу-биле дилеп турар. Тыпкан эш-өөрге шаңналын тыпсыр.

Телевидение

НОЯБРЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 Мультфильмнер. 7.00 Ритмниг гимнастика. 7.30 Ажылгыр кижиниң суббота эртени. 8.30 ТМА. 8.45 Бистиң садывыс. 9.15 Эртенги хөглүг программа. 9.45 Теннис. 11.15 Режиссер С. Колосовтуң фильмнери. 12.45 «Дем каттыжылга» видеоканал. 14.00 «Экология дугайында медээлер». 14.15 «Пи» демдек-биле» деп дамчыдылганың арыннары-биле. 15.00 ТМА. 15.15 «Музыка киоскизи». 15.45 «Ону шыдаар силер». 16.30 Фильм-шии. 17.55 «Москва хоорай кайгамчык». Алды сериялыг барымдаалыг телефильм. 2-ги фильм. 18.25 «Майя ары». Хөй сериялыг мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18-ки сериязы. 18.50 «Хамчык кижи». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Телефильм. 22.00 Футбол. ССРЭ чемпионады. 23.50 «50×50» телешоу. 03.25—03.55 Теннис.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

ТТ дамчыдылгалары

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Фольклор хевирлери. Билдинмес культуралар». 9.00 Уругларга программа. 10.00 «Кадар сн бир» видеоканал. 12.00 «Хуула бодал». 12.20 Арыг хөлчүкте базын. 13.50 Медээлер. 14.05 Съездиниң дневниги. 14.20 «Россияга даштыкы кижиниң ужуралдары». 14.40 ГФР-де уран чүүл фестивалында. 16.10 «Өскелерге дөмейлешпес кижи». 17.10 РСФСР-ниң улус депутаттарының V Съездизиниң ажылының дугайында отчет. 19.10 Владимир Познерниң болгаш Фил Донахьюнуң программазы. 20.00 Медээлер. 20.20 «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.35 Ю. Подниекстиң фильми. 21.45 Гольф талазы-биле «Данхилл» кубогу дээш. 22.25 Информастыг хөглүг программа. 22.55 Реклама. 23.00 Медээлер. 23.20 — 00.20 «А» программа.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээди Совединиң Министрлер Чөвүлели, «Шын» солуннуң редакция коллективи.

РЕДАКТОРНУҢ ОРАЛАКЧЫЗЫ Д. И. ЧЫДЫМ.

Редакцияның телефоннары: □ Редактор — 3-43-34; □ приемная — 3-34-26; □ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; □ харысалгалыг секретарь 3-34-92; □ оралакчылары — 3-45-93; 3-36-73; КИЛДИСТЕР: □ экономика килдистери: □ үлетпүр — 3-34-49; □ кедээ ажыл-агыйы — 3-41-16; □ социал айтырыглар — 3-34-57; □ культура болгаш улус өөредилге 3-39-15; □ улус депутаттар Советтериниң — 3-34-98; □ ниитилел политиктиг — 3-36-25; □ медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-41-23; □ чагаа — 3-39-03; □ очулга — 3-34-93; □ корректорлар — 3-34-19; □ үндүрүкчүлер — 2-27-41; □ солун келбейн барганда — 2-32-75.

АГАР САНЫ: «Тыва социанк № 363305».

Тыва Республиканың Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 27007 экз. Чагыг № 975.